

EZ NEM VICC! – HUMOR AZ IGEHIRDETÉSBEN

LITERÁTY ZOLTÁN

Első tapasztalatomat a humor és az igehirdetés lehetséges kapcsolatáról bő két évtizede dr. Boross Géza professzor által szereztem egy teológiai exhortáció¹ alkalmával. Ugyan a történet részleteire már csak homályosan emlékszem, de az élmény megmaradt, hogy egy tiszteletben álló idős homiletikaprofesszor volt elég bátor, és felvállalt egy humoros sztorit, melynek végkimenetele az lett, hogy a teológiai gyülekezeti közösség egyöntetűen és hahotázva felnevetett. Ezt követően legációnál élményeim között akadok olyan pozitív emlékre, ahol a lelkipásztor és a gyülekezete együtt tudott nevetni egy-egy humoros megjegyzésen. Később, amikor egy szeminárium keretében budapesti szabadgyülekezeteket látogattunk meg teológushallgatókkal, az egyik körúti, nagy létszámú, hétköznap esti tanításon arra lettem figyelmes, hogy az igemagyarázat versenkénti kifejtését követő, szintén versenkénti applikációiban újra és újra hangosan felnevet a fiatalos gyülekezet. Ha az angol nyelvű igehirdető akut gerincbántalmai miatt nem ült volna éppen egy magas bárszéken, egy betévedt ember akár össze is téveszthette volna a „stand up” műfajával egy-egy poént követő harsány nevetést hallva. A liturgikai szeminárium értékelésében aztán elő is került az egyik teológus jóvoltából, aki szerint ez a sok nevetés méltatlanná tette az istentiszteletet.

Aztán eszembe jutnak kevésbé sikerült próbálkozások is. Segédlelkészi évemet egy belfasti gyülekezetben tölthettem, ahol a lelkipásztor minden vasárnap a percre pontos, félórás igehirdetésében menetrend – és valószínűsíthető módon egy homiletikai tankönyv előírása – szerint a 10. és a 20. percben elmondott egy viccet. A baj csak az volt, hogy az említett lelkipásztor látszólag egy rendkívül erősen szorongó személyiség volt, minimális humorérzékkel, s a viccei nem igazán fejtették ki hatásukat. De hogy a helyzet még kínosabb legyen, a gyülekezet mégis igyekezett illedelmesen egy kicsit mosolyogva kuncogni. Lelkipásztori szolgálataim első éveiben önreflektív módon gondolkodtam azon, hogy ha szeretem a

¹ A KRE HTK heti (csütörtöki) istentiszteletének neve, melynek jelentése: buzdítás, bátorítás.

nevetést és a jó humort, sőt magam is igyekszem művelni azt, akkor vajon miért komorodok és komolyodok el annyira, amikor a szószékre lépek. Ezt az önmagamra vonatkozó kontrasztot ráadásul erősítette szolgatársam is, a gyülekezet megválasztott lelkésze, akinek a belfasti mentoromhoz képest viszont jó humorérzéke volt, s aki ezzel a képességével jól is élt vasárnaponként 10 és 11 óra között a szószéken. Ugyanakkor emlékszem gyülekezeti tagokra is ugyanebből a gyülekezetből, akik szóvá tették, hogy az igehirdetés és a humor nem egyeztethető össze. A legutóbbi félévben pedig az egyik végzős teológushallgató fejtette ki hasonló kritikus véleményét, amikor egy homiletikai gyakorlaton, amelyiken az evangelizáció műfaját gyakoroltuk, egyik társa alkalmazott egy humoros történetet. A kritikus vélemény úgy hangzott, hogy az evangelizáció túl komoly dolog ahhoz, hogy viccelődjünk benne. Egy másik teológushallgató véleménye pedig öt évvel korábbról így került bele az egyik homiletikagyakorlatos prédikációba: „Kodolányi János így írt az egykori kákicsi papról: »olyan komor ember, hogy közelében elhervadnak a virágok, és a madarak megfagyva hullanak alá az égből«. Nem tudom, hogy nektek volt-e részetek ilyenben, de nekem igen, amikor legáció alkalmával a lelkészből is ez a fajta komorság áradt, kedvem lett volna megfagyva aláhullni. Elkésérítő élmény.”

De nem csupán a gyülekezeti tapasztalatok vagy a formálódó teológusok véleménye oszlik meg a humor és az igehirdetés kapcsán, hanem a homiletikával foglalkozó szakembereké is. A konzervatív oldalon állók természetesen ellenzik a humor jelenlétét a prédikációban. Aranyszájú Szent János mondja, hogy „minden mókának is viccnek maga az ördög a forrása.”² Thielicke írja a 17. századról: „A wittenbergi teológiai fakultás 1658-ban úgy nyilatkozott: mivel a mosolyt keltő históriák csak a testet gyönyörködtetik, és nélkülözik a megtérésre vivő erőt, nem illő őket prédikációba tenni. Hol voltak már e professzorok egy század múltán az arany humorú Luthertől.”³ „A morál emelésének ürügye a komédia által teljesen fölösleges. Ha egy előadásban vagy egy könyvben elő is fordulhat némi nevetséges tartalom, egyáltalán nincs helye ott, ahol súlyos dolgokkal foglalkoznak [értsd: az igehirdetésben].”⁴ – mondja a témával kapcsolatban Vinet. Egyetértve az előzőekkel John Piper is elutasítja a szószéki humort, mert a nevetés atmoszférája akadályozza az ébredés kibontakozását.⁵ Ravasz László is hasonlóan fogalmaz: „Harmadik követelmény a történetekkel szemben, hogy

² Barry Sanders: *Sudden glory. Laughter and subversive history*, Beacon Press, 1996, 144.

³ Szénási Sándor: Ékesen és szép rendben, in Adorján József (szerk.), *„Hirdesd az igét” Az igehirdetők kézikönyve*, Budapest, MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1980, 314–315.

⁴ Alexander Vinet: *Homiletics: Or the theory of preaching*, ford. Skinner, Thomas H., 1861, Kessinger Publishing LLC, 2007, 214.

⁵ John Piper: *The Supremacy of God in Preaching*, Grand Rapids, Baker Books, 1990, 56.

öncéllá ne váljanak, hanem eszközöknek maradjanak meg. Ez a követelmény kirekeszti azt, hogy a komikum ez elbeszélésekben helyet foglalhasson. A nevetés, a mulatás oly ellentétben áll az egyházi beszéddel, hogy az ilyen célzatú történetek lelki emóciója megakasztja, sőt lerombolja az addig elért hatásokat.”⁶

Ugyanakkor – mondhatnám természetes módon – vannak, akik épp ellenkezőleg gondolkodnak a humor és az igehirdetés kapcsolatáról. Brooks szerint: „A humor az egyik legjobb képesség, amivel egy prédikátor rendelkezhet.”⁷ Alfred Garvie azt vallja, hogy a humor a szószéken Isten ajándéka. „A nevetéshez képest sokkal rosszabb dolgok is elhangzanak sokszor a templomban.”⁸ A híres amerikai homiletikus, Broadus jó szívvel tudta ajánlani a humor használatát, amíg az kapcsolatban marad az üzenettel, illetve természetes módon része az igehirdető személyiségének.⁹ John Stott-tól három idézetet is említek. Az elsőben az újszövetségi humor alapján elismeri a humor legitimitását az igehirdetésben, amikor azt mondja: „jogos a humor.”¹⁰ Ezt a kijelentését Jézusra alapozza, amikor azt mondja, hogy „...úgy tűnik, abban általános az egyetértés, hogy a Mester fegyvertárában a humor volt az egyik fegyver.”¹¹ Végül pedig summázva fogalmazza meg a következtetését, miszerint „A humor tehát semmi esetre sem tiltható a szószéken.”¹² Haddon Robinson szerint azért van helye a humornak a prédikálásban, mert az része az emberi tapasztalatnak.¹³

Igehirdetési tapasztalatok, egyéni korlátok és ízlés, valamint homiletikai útmutatások után a legfontosabb kérdés tehát az, hogy van-e, lehet-e létjogosultsága a humornak a prédikációban? Több éve foglalkoztat ez a kérdés, és egyben hajt a vágy, hogy egy részletes kutatást követően válaszokat találjak rá, egyszersmind abban is bízva, hogy mások is tettek már fel hasonló kérdéseket. A kutatás alatt időközben kiderült az is, hogy magyar nyelven kevés munka olvasható erről a témaköréről. Szénási Sándor *Az igehirdetők kézikönyvében* megjelent *Ékesen és szép rendben*¹⁴ című tanulmányának Formai kérdések alfejezetében foglalkozik az örömteli prédikálás kérdésével, illetve John Stott, a fentebb már idézett korszakos

⁶ Ravasz László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete, Homiletika*, Pápa, 1915. 467.

⁷ Phillips Brooks: *Lectures on Preaching, delivered before the Divinity School of the Yale College in January and February 1877*, New York, 1891, 56.

⁸ Alfred Garvie: *A Guide to Preachers*, New York, A. C. Armstrong and Son, 1907, 234.

⁹ John Broadus: *A Treatise on the Preparation and Delivery of Sermons*, New York, Harper and Brothers Publishers, 1926, 26.

¹⁰ John Stott: *Hiszek az igehirdetésben*, Budapest, Harmat, 1992, 268.

¹¹ Stott: *Hiszek az igehirdetésben*, 267.

¹² Stott: *Hiszek az igehirdetésben*, 271.

¹³ *The Strengths and Seductions of Humor* (Part 1) <https://www.preachingtoday.com/skills/themes/humor/200403.8.html> (Letöltés: 2018. január 22.)

¹⁴ Szénási Sándor: *Ékesen és szép rendben*, 308–317.

művében olvashatunk a humor és az igehirdetés kapcsolatáról.¹⁵ Így nagy örömmre szolgál, hogy a 65 éves Kocsev Miklós tiszteletére szerkesztett ünnepi kötetbe ez a kutatás és a megtalált válaszok kerülhetnek be. Egyrészt azért is érzem helyénvalónak ezt a tanulmányt, mert úgy ismerhettem meg Kocsev Miklóst, mint, aki tud és szeret nevetni. Sőt, ha a szükség úgy hozza, nem csak másokon, hanem önmagán is.¹⁶ Ugyan a tanulmány tudományos igényessége miatt keveset humorizál majd, de bízom benne, hogy mind az ünnepelt, mind pedig a tanulmány többi olvasója örömmel fogadja és forgatja az itt leírtakat.

A HUMOR TÖRTÉNELME

A latin *humor* szó jelentése az ókorban: folyadék, nedv, testnedv. A humor jelentése ma mégis szinte megfoghatatlan. Ha definícióban meghatározható lehetne, féltő, azonnal elveszítené sajátos karakterét, és már nem is lenne humor. Életszerűen érzékeltetve, a megmagyarázott poén már nem ugyanaz, mint ami magától is elcsattan. De hogyan is futott be egy ókori orvoslási szó ilyen hosszú és sikeres „karriert”? És hogyan tudta megőrizni megfoghatatlan voltát több ezer esztendő alatt? És mi köze ennek a homiletikához?

A történelem folyamán sokan sokféleképpen igyekeztek megfejteni a humor titkát, s ebből következőleg többféle úgynevezett *humorelmélet* látott napvilágot. Az ókori görög orvoslásban Hippokratész a személyiségtípusokat egyfajta humorálpatologikus, azaz anatómiai rendszer szerint különböztette meg, azaz a különböző testnedvek – vér, nyák, sárga, valamint fekete epe – miképpen befolyásolják a személyiségjegyeket. Egy fél évezreddel később Gallénosz ezt a tipológiát pszichológiai alapokkal is el szeretne volna látni, ezért *De temperamentis* című műve alapján megszülettek a jól ismert, úgynevezett flegmatikus, melanholikus, kolerikus, szangvinikus személyiségtípusok, miszerint az egyensúlyban lévő testnedvek mérsékelt és egészséges személyiséget eredményeznek. Ugyanakkor, ha ezeknek a testnedveknek az egyensúlya valami okból drasztikusan felborul, akkor az adott ember „humorossá” válik. A görög filozófusok a „humoros” embereket kellőképpen elítélték, mert úgy tartották, hogy a humor mások lenezéséből, önmaguk képzelt fölényes felsőbbrendűségéből fakad. Platón szerint a humoros ember vét a delphoi jósdá kapuja fölé írt felszólítás ellen, miszerint: Ismerd meg önmagad! A legidősebb humorelméletet szuperior, avagy *fölnyel-méletnek* nevezték el. „A legtöbb ilyen elmélet vezérelvévé válik az a gondolat,

¹⁵ Stott: *Hiszek az igehirdetésben*, 266–271.

¹⁶ S itt nem csupán a KRE HTK-n évente megrendezésre kerülő legutóbbi Mikulás-esti közös mókázásunkra gondolok.

hogy a humor forrása saját felsőbbbségi (szuperior) érzéseinkben, illetve a másik személy kisebbségi (inferior) érzéseiben van. Ezt Hobbes fogalmazza meg először a Leviathanban: »...amikor nevetünk, diadalunkat fejezzük ki... egy hirtelen támadt hiúság váltja ki a nevetés szenvedélyét, amely valamiféle kiváló tulajdonosságunk elképzeléséből ered...«¹⁷ Az ókort és a középkort meghatározó, úgynevezett fölényelmélet mellett természetesen számos elmélet fogalmazódott meg az utóbbi évszázadokban, és így a közelmúltban is, mert a fölényelmélet okát ugyan adja a nevetésnek, de nem igazán tudja megmagyarázni a humor működését. A szelepelmélet például már a modern pszichológia alapján magyarázza, hogy a humor a felgyűlt feszültség oldásának az egyik formája. A gondolkodás és az értelmezés folyamatában feszültségek keletkezhetnek, amelyek képesek pozitív érzések formájában feloldódni és a nevetés segítségével távozni. Ez az elmélet a humor tehermentesítő, ellazító hatására helyezi a hangsúlyt. Már Descartes is tett hasonló megállapításokat, miszerint azért nevetünk a vicceken, mert rájövünk, hogy az a gonoszság, ami megjelenik benne, végül nem nekünk akar ártani.¹⁸ Freud szerint a humorral a boldog, sőt, gyermeki tudattalanba lépünk vissza, és a viccek segítségével elszakadunk a logikus gondolkodástól egy rövid időre, ezzel pedig energiát nyerünk. Szerinte „...a humoros örömyereség a megtakarított érzelmi energiából származik.”¹⁹ A nevetés mint a humor következménye, egyfajta felszabadulás a kemény munka terhe alól, egyfajta „játékos” tevékenység, amely örömméretet eredményez a szabályokon való felülemelkedés által. Séra egyik összegzése alapján: „a humor a merev, szigorúan ellenőrzött gondolkodás alóli »felszabadulást« szolgálja.”²⁰ Ez a *szelepelmélet* nevet kapta.

A szelepelmélet alapja az úgynevezett *inkongruenciaelmélet*, amely talán a legegységesebb magyarázatot adja a humor jelenségeinek napjainkban is. Descartes nevéhez köthető ez a gondolat is, aki változtatott az addig a humor egyenlő gonoszság jelentéstartományon, és azt mondta, hogy a humor nem a tökéletlenség metaforája, hanem jó eszköz arra, hogy megmutassa, hogy van tökéletlenség. Az inkongruenciaelmélet arra mutat rá, hogy az emberi ingerek sokszor nem illenek össze, azaz gondolkodásunk fogalmai között sokszor összeférhetetlenség alakul ki, és ebből pattan aztán ki a humoros jelenség. A kognitív pszichológia és a kognitív nyelvészet is az inkongruenciaelmélet alapján közelít a humor jelenségéhez. Az össze nem illő rész a poén, ami nem illeszkedik bele abba a sémába,

¹⁷ Séra László: *A nevetés és a humor pszichológiája*, Budapest, Akadémiai, 1983, 50–51.

¹⁸ Uo., 56.

¹⁹ Sigmund Freud: *Humor, International Journal of Psychoanalysis*, 9. évf., ford. Joan Riviere, 1928/1, <https://www.scribd.com/doc/34515345/Sigmund-Freud-Humor-1927> (Letöltés: 2017. december 12.)

²⁰ Séra: *A nevetés*, 57.

amit az információ az ismereteinkből előhív. Ahhoz, hogy a poén mégis a helyére kerüljön, a humort feldolgozó egyénnek szükséges egy teljesen különböző sémát is aktiválnia. A két össze nem illő – inkongruens – séma feloldását a humor biztosítja aztán. A humor tehát ebben az esetben a kognícióra hat a kreativitása és a memória aktivizálása által.

A fölény-, az inkongruencia- és a szelepelmélet mellett gyakran nevezik meg az úgynevezett meglepődésméletet, melynek az alapja szintén az inkongruencia. Egyfajta a helyzetnek megfelelő elvárással szemben valami teljesen más jelenség képes humoros hatást kelteni. A poénok csattanása mindig attól függ, mennyire sikerül az elvárthoz képest teljesen mást megjeleníteni nyelvi és előadás szintjén. Sokszor hivatkoznak még a Bergson-féle *mechanikus humorelméletre* is. Bergson szerint a humor kiváltó ereje maga a merevség,²¹ amire feloldó válaszreakcióként érkezik a humor.²² Továbbá Bergson szerint a humor emberi jelenség, csak az emberek képesek nevetni, és csak olyan embereken, állatokon és tárgyakon, amelyekhez antropomorf jellemzőként társítjuk a nevetségest.²³ Ennek az állításnak a jelentősége a tanulmány későbbi részében fontos érvként szerepel a teológiai alapok megalkotásánál, valamint azon túl, hogy disztinvál a vicc, a komikum és a humor között, megállapítja, hogy csoport nélkül nincs humor, azaz a humor mindig közösséghez kötött és relációkban értelmezhető.²⁴

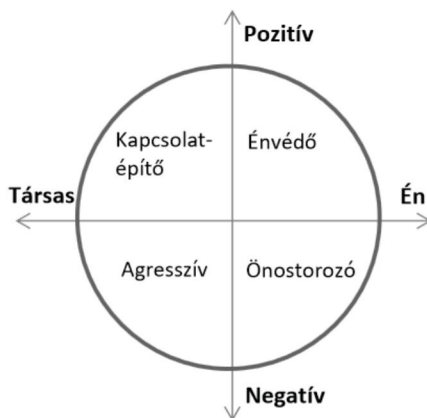
Láthatjuk tehát, hogy a humor jelentése a 17. századot követően valóban át-helyeződik a pozitív tartományba, s a következő elméletek a humort mint pozitív értéket kutatják és értelmezik, szinte elfeledkezve annak lehetséges negatív jelenségeiről. Hogy az egyoldalúság ne veszélyeztessen, Rod A. Martin és kutatócsoportja kidolgozott egy kétszer kettes kétdimenziós humorelméletet. A humor meghatározásának egyik tengelye az „én” valamint a „társas környezet”, másik szála a „pozitív” és a „negatív” között feszül. Eszerint négy humortípust különböztetnek meg a kutatók: énvédő (én-pozitív), kapcsolatépítő (társas-pozitív), önostorozó (én-negatív) és végül az agresszív társas-negatív típust. Lásd a következő ábrán.

²¹ A merevség fogalma a mechanikus gép merevségével áll összefüggésben, innen fakad a mechanikus humorelmélet kifejezés. L. Henri Bergson: *Laughter, An essay on the meaning of the comic*, Martino Fine Books, 2014. (1912-es kiadás újrakiadása.)

²² Matthew M. Hurley – Daniel Clement Dennett – Reginald B. Adams: *Inside Jokes: Using Humor to Reverse-engineer the Mind*, MIT Press, 2011, 54.

²³ Bergson: *Laughter*, 3.

²⁴ Uo., 6.

Saját készítésű ábra.

A humor értelmezésének története megmutatja számunkra, hogy „sokarcú jelenség, pszichológiai (feszültségoldás, megküzdés, egészség megőrzés) és szociális (szociális távolság csökkentése, korrekció) funkciókkal.”²⁵ Emellett vannak etikai, esztétikai és fiziológiai aspektusai is, mindemellett pedig nagymértékben kultúra- és társadalomfüggő. A nagyszámú humorelmélet ellenére ugyanakkor elég megfoghatatlan ahhoz, hogy definitív választ adhassunk arra a kérdésre, hogy mi is a humor. Arra viszont nagyon jó, hogy két és félezer éves visszatekintésünk alapján lássuk, hogy a humor és a hit, a humor és az ethosz, a humor és a kommunikáció, a humor és a társas kapcsolatok területén mire kell vigyázni, és hogyan lehet építően használni a humor jelenségét napjainkban. A továbbiakban a hit, a lelkeség és a szakrális kommunikáció területén vizsgálom a humor hasznát és veszélyeit. A Biblia szövegét, a teológiai rendszerét és a kommunikáció és a közösség összefüggéseit veszem mindehhez alapul, természetesen csak azokat, amelyek a humorral kapcsolatosak.

HUMOR A BIBLIÁBAN

Ha biblikusan szeretnénk alátámasztani a humor használatát a prédikációban, akkor a következő két kérdésre kell választ találnunk. Van-e humor a Bibliában? Illetve humorizált-e Jézus? Mivel a témával valamelyest foglalkozó igehirdetők

²⁵ Séra László: A politikai karikatúrák humoros és retorikai elemei. Apertúra, 2009, nyár. <http://uj.apertura.hu/2009/nyar/sera/> (Letöltés: 2017. december 10.)

két táborra oszlanak, elmondhatjuk, hogy a válaszok egyáltalán nem egyértelműek. Azaz a Biblia nem beszél a humorról direkt módon. Emiatt aztán sokan úgy állnak hozzá, hogy a humor istentelen vagy legalább is nem biblikus dolog.

A prédikátor könyvében olvassuk, hogy „A nevetésre azt kellett mondanom, hogy esztelenség...” (Préd 2,2), vagy „Többet ér a bánat, mint a nevetés... mert olyan az ostoba nevetése, mint a tövis ropogása a fazék alatt.” (Préd 7,3 és 6) Az újszövetségben Jakabtól olvashatjuk azt, hogy „...nevetések forduljon gyászra, örömtők szomorúságra...” (Jak 4,9). A kérdés az, hogy tarthatjuk-e ezeket az igéket kiragadva a kontextusukból a keresztyén magatartás iránymutatóinak? Nyilvánvaló, hogy a helyzet összetettebb, mert maga az élet is összetett. Ahogy az élet nem telhet csak és kizárólag szomorúsággal és sírással, úgy nem telhet kizárólagosan csak nevetéssel sem. „Megvan az ideje a sírásnak, és megvan az ideje a nevetésnek.” (Préd 3,4). S ha megvan az ideje a nevetésnek, akkor a Biblia beszél az örömről, a nevetésről, az ujjongásról, sőt fel is hívja a figyelmet rájuk. A zsoltáros szinte átélhető módon ujjong: „Akkor megtelt a szánk nevetéssel, és örömkialtás volt nyelvünkön.” (Zsolt 126,2). Bildád mondja Jóbnak: „Megtölti még szádat nevetéssel, és ajkaidat ujjongással.” (Jób 8,21). Jézus mondja: „Boldogok vagytok, akik most sírtok, mert nevetni fogtok.” (Lk 6,21). Pál apostol az öröm levelében többször is felszólítja a filippibeli gyülekezet tagjait, hogy örüljenek (Fil 2,18; 2,28; 3,1; 4,4).

Ott van még a második kérdés is, vajon nevetett-e, esetleg humorizált-e Jézus? Én azt gondolom, hogy mind a bibliai igék kiragadása, mind a *What would Jesus do?* leegyszerűsített kérdésre adott válasz nem igazán visz bennünket közelebb a humor és a prédikálás témájához. Ez a kérdés általában sem teológiailag, sem bibliailag nem tud helytálló válaszokat produkálni a humorról kapcsolatban. Ha mindenképpen alkalmazni szeretnénk ezt a módszert, akkor inkább ellenérveket lehetne felhozni (Lk 6,25), ugyanis az ilyen írásmagyarázati módszer legtöbbször csak egy nyitott ajtót biztosít a szövegbe való belemagyarázásra.²⁶

Ha bibliai alapokat keresünk, akkor magával a szöveggel kell foglalkoznunk. Először is szemügyre kell vennünk, hogy Isten Szentlelke vajon hogyan és miféleképpen tudta a könyvek szerzőit felkészíteni például arra a finom humorra, ami folyamatosan előbukkan a Szentírás soraiból. Ezekből a teljesség igénye nélkül csupán néhányat emelek ki a következőkben.

Isten leszáll, hogy egyáltalán lássa Babel tornyát. „Az ÚR pedig leszállt, hogy lássa azt a várost és tornyot, amelyet az emberek építettek.” (1 Móz 11,5) Ebben

²⁶ Karl-Jozef Kuschel: *Laughter, A theological reflection*, SCM Press, 1994, 68.

a történetben a szójáték a lényeg, ahogy a *bábel* (Isten kapuja) és a *bábal* (össze-zavar) alkot egy teológiai üzenetet. Bábelből (másik áthallás Babilon) egy nagy egység akart lenni, de csak egy nagy zavar lett.

Áron magyarázkodik Mózesnek az aranyborjú elkészítését követően: „Erre azt mondtam nekik: Akinek van aranya, szedje le magáról! Ők ide is adták nekem, én meg tűzbe dobtam, és ez a borjú lett belőle.” (2 Móz 32,24). Csak úgy magától – gondolja Áron, miközben az olvasó elmosolyodik e sorok olvasása közben.

Jótám példázatot mond a fák királyválasztásáról, amelyben humorral szemlélteti, hogy a túskebokor nem éppen királynak való fa, de ha megválasztották maguk fölé, akkor fel kell vállalni a vele járó következményeket, a pusztulást is. (Bír 9,7–21).²⁷

Illés próféta odaszól a Baál papoknak, hogy kiáltsanak hangosabban, mert lehet Istenük éppen el van foglalva emberi testi szükségleteivel. „Délben aztán Illés gúnyolni kezdte őket, és ezt mondta: Kiáltsatok hangosabban, hiszen isten ő! Talán elmékedik, vagy a dolgát végzi, vagy úton van, vagy talán alszik, és majd fölébred. Erre elkezdtek hangosan kiáltozni...” (1 Kir 18,27–28).

Ezek könnyebben érthető humoros mondatok és történetek, de az eredeti nyelv és az eredeti kultúra nélkül sajnos a Biblia sok humoros mondata elvész a fordítások és a jelenkori hermeneutikák között. Veress László írja, hogy Ézsaiás könyvében Isten egy alkalommal azt mondja az embereknek, hogy ő jogőrzésre várt, és lett jogorzás, várt irgalomra, és lett siralom. Azért érdekes ez a szójáték, mert egyedül a magyar próbálkozott meg, hogy visszaadja az eredeti héber szöveg humorát, amely héberül *miszfat* – *mispát*, *cödáká* – *cödáká* szójátékként hangzik (Ézs 5,7).²⁸

„Felajzott, buja csődörökké váltak, mindegyik a más feleségére nyerít.” (Jer 5,8) Ez a humoros kép egy erkölcsileg lesüllyedt világot jelenít meg előttünk meglehetősen dinamikus képben, amely talán nem is szorul további magyarázatra.

Jónás könyve összességében is annyi humoros részletet tartalmaz, amit felsorolni is nehéz lenne. Jézus vitája a farizeusokkal az ítélkezésről nem komoly pszichológiai előadás formájában jelenik meg, mint például Pálnál „Ezért nincs mentséged, te ítélkező ember, mert amiben mást megítélsz, abban önmagadat ítéled el, hiszen ugyanazokat teszed...” (Rm 2,1), hanem egy nagyon humoros kép használatával: „Testvérem, hadd vegyem ki szemedből a szálkát! – mikor a saját szemedben nem látod a gerendát? Képmutató, előbb vedd ki a gerendát a saját

²⁷ Bővebben l. Veress László: Humor a Bibliában, *Az út*, 2002/4, 175.

²⁸ Uo., 179–180.

szemedből, és akkor jól fogsz látni ahhoz, hogy kivehesd a szálkát testvéred szeméből.” (Mt 6,42). Érezzük, egy modern pszichológus sem tudná érzékletesebben és humorosabban elmondani az ítélezés ok-okozati összefüggéseit.

Ahány írásmagyarázó, annyiféleképpen magyarázza szimbolikusan, hogy mit jelent az, amikor a teve a tű fokán átbújik. Ezek a magyarázatok valóban hipotézisek, mert szilárd exegetikai bizonyíték egyik érvényességére sincs. Mi történik, ha meghagyjuk a képzeletünk számára a betű szerinti jelentést, és látjuk, ahogy egy valóságos teve egy valóságos varrótű pici lyukán próbálja átpréselni magát. Ez a humoros képtelenség sokkal jobban illik a teológiai mondanivalóhoz, aminek komoly üzenete van, miszerint emberi cselekedetekkel képtelenség az üdvösséget megszerezni. Hogy Jézus mennyire szeretett a tevével humorizálni és hogy mennyire betű szerint értette ezt a fajta humort, arról olvashatunk egy másik helyen is. „...kiszűritek a szúnyogot, a tevét pedig lenyelitek...” (Mt 23,24). Elég humoros kép lehet elképzelni, ahogy valaki megpróbál egy tevét letuszkolni a torkán.²⁹

Végezetül pedig ott van a húsvéti meglepetés humora, amely nem csupán egy ún. meglepetés humorelmélet, de egyben az üdvösségünk kiindulópontja is. Váratlan történik, amire az ember nincs felkészülve, hogyanját megmagyarázni nem tudja; az olvasó közben csak annyit lát, hogy katonák őrzik az üres sírt, ami önmagában eléggé humoros. A húsvét nem csupán örömnep, de egyben nevetésünnep is.

„Nem véletlen, hogy a középkori Svájcban, húsvétkor a papoknak kötelezően meg kellett nevetetniük a gyülekezetet. Anekdotagyűjteményt is kiadtak akkoriban, hogy segítségükre siessenek a fantáziaszegény papoknak. A meglepetésben rejlő humor előtt még akkor is csak bámulva állhatunk, ha maga az Úr figyelmeztet arra, hogy a meglepetésekre fel kell készülnünk: Avagy az Úrnak lehetetlen-e valami? (1 Móz 18,14). A reménykedésbe befáradt, már-már lelki görcsben élő Ábrahámnak Isten mégis nevetést szerez: fia születik. Neve Izsák, ami magyarul azt jelenti: nevetni fog. Élünk úgy, tanítanak ezek az isteni meglepetések, mint akik mindig készek arra, hogy az Úr új és újabb fordulatokkal nevetést szerezhet nekünk. Igen, Neki van humora.”³⁰

És lehetne még sorolni példákat, de mivel nem ez a tanulmány fő célja, ezért következtetésemhez ennyi is elegendő, miszerint a bibliai írók ihletettségeknek

²⁹ Bővebben l. Glover T. R.: *The Jesus of history*, Angelnook Publishing Inc. 2012, 38.

³⁰ Veress: *Humor a Bibliában*, 185. L. még Ravasz: *Homiletika*, 59.

elengedhetetlen része a humorérzék és a humor használata is. A Szentírás emberi mű is, s ezért nem tudja és nem is akarja nélkülözni az emberi természetet, amelynek része a humor is.

TEOLÓGIAI MEGFONTOLÁSOK

Imago Dei

Isten a saját képmására teremtett bennünket. Amennyiben elfogadjuk a Szentírás szövege alapján, hogy Istennek van humora, abból az is következik, hogy az istenképűségünk folytán nekünk, embereknek is kell, hogy legyen. A humor összetett kognitív folyamat, mivel alapvetően a kognícióra, azaz az érzékelésre, az észlelésre, az érvelésre, a képzeletre, az emlékezésre, összegezve az egész gondolkodásra hat. „A humor kognitív szerkezet, döntően magas rendű bal agyféltekei, racionális tudati vezérlésű produktum...”³¹ Kognitív képességek nélkül nem lehet érzékelni az ellentmondásokat. A humor például ugyan összefüggésben van a játékkal és a játékossággal, ám mégis több annál. Az állatok is játszanak, de csak az ember képes érzékelni azt, ha valami humoros vagy vicces. Az istenképűségből fakadó kognitív képességek mindegyikére szükség van tehát ahhoz, hogy a humort érteni és művelni lehessen. „A humor egy kognitív, legtöbbször tudattalanból származó tapasztalat, amely magába foglalja a szociokulturális valóság újraértelmezését, melynek az eredménye egy örömteli állapot.”³²

A későbbiekben részletesen is beszélek Kierkegaard humorelméletéről, de már itt fontos megemlíteni, hogy a dán filozófus írásaiban amellet érvel, hogy az ember nem véletlenül rendelkezik humorérzékkel, hanem személyiségünk mélységéből fakad annak léte. Sőt, amellet is érvel, hogy a humorra való érzékenységünket ugyanazon képességeinknek köszönhetjük, amelyek biztosítják a transzcendensre való képességeinket.³³

A fejlődéslelektan területén is foglalkoztak behatóan a humorral. Paul McGhee egy négylépcsős modellt állított fel,³⁴ amelyet a korai életszakaszok alapján kategorizált Piaget elmélete alapján.³⁵ A szenzomotoros időszak kivételt

³¹ Bagdy Emőke – Pap János: *Ma még nem nevettem*, Kulcslyuk, 2011, 335.

³² Mahadev L. Apte: *Humor and Laughter: An Anthropological Approach*, Cornell University Press, 1985, 14.

³³ Stephen Evans: Kierkegaard's View of Humor. Must Christians Always Be Solemn? *Faith and Philosophy*, 1987/4, 176.

³⁴ Paul Edward McGhee–Antony J. Chapman: *Children's humor*, Viley and Sons, 1980, 249–252.

³⁵ Bövebben I. Paul Edward McGhee: *Cognitive development and children's comprehension of humor*, Ohio, 1968. https://etd.ohiolink.edu/!etd.send_file?accession=osu1486649251887251&

képez természetesen. A gyermek másfél éves korától már képes érzékelni az inkongruenciát például a tárgyak és a tettek össze nem illő jelenségében, amit nevetéssel fejez ki. Ekkor jelenhetnek meg az első viccek is. Hároméves kortól képes szándékosan inkongruens módon megnevezni a környezetében lévő jelenségeket: például a fiúra lányt vagy lányra fiút mondani, valamint – kísérletek alapján – képes az irónia megértésére.³⁶ Négyéves kortól képes fogalmi szinten érzékelni az ellentmondások humorát és ezt tudatosan is megjeleníteni. Végül pedig hétéves kor után alakul ki a jelenségek komplex jelentéseinek értelmező-képessége. Ebben az életkorban már nemcsak az ellenmondások tudatosulnak, hanem a két-, sőt a többértelmű szavak között is el tudnak logikailag igazodni egy-egy jelentés helyes kiválasztásánál.

Ha istenképűségünket a kapcsolatra és a szeretetre vonatkozó képességként közelítjük meg, akkor is fontos szerep hárul a humorra. Retorikusan fogalmazva, nem szerethetjük azt igazán, akivel sohasem nevetünk együtt. Tisljár Roland disszertációja³⁷ a humornak a kapcsolatokban betöltött szerepét vizsgálja meg és jut arra a következtetésre, hogy nagyon fontos szerepe van a pár- és baráti kapcsolatok ápolásában.³⁸ A humor és a nevetés az élet bármelyik szakaszában kapcsolat- és csoportformáló erővel rendelkezik. Akivel együtt nevetünk, azzal közösséget alkotunk, azt gondoljuk, hogy közös állásponton vagyunk, egyeznek a véleményeink, azaz hasonlítunk egymásra. Ez az érzés pedig megerősíti az egymás irányába helyezett bizalmat; az együttműködés könnyebbé és élvezhetővé válik a hozzánk hasonlóknak bizonyuló vagy gondolt emberek társaságában.

Bergson mutat rá arra, hogy a humor csak emberi kapcsolatokon belül szület-
het és kerülhet értelmezésre, azaz a humor mindig egy közösség „gyümölcse”.
Relációkon belül van hatása. Ahogy emberré válni csak emberi közösségeken
belül lehet, úgy a humorérzékünk is csak emberi kapcsolatainkon belül tud nö-
vekedni. Az Isten képére és hasonlatosságára való teremtettségünk az emberi
kapcsolataink mélységében mutatkozik meg, s ezeket a kapcsolatokat humor
nélkül szinte lehetetlen elmélyíteni.

disposition=inline (Letöltés 2018. január 21.)

³⁶ Romina Angeleri–Gabriella Airenti: The Development of Joke and Irony Understanding: A Study With 3-to 6-Year-Old Children, *Canadian journal of experimental psychology = Revue canadienne de psychologie expérimentale*, 2014/2, 133–146.

³⁷ Tisljár Roland: *A humor szerepe és szerveződése a társas kapcsolatokban*, Pécs, 2011. <http://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/15278/tisljar-roland-phd-2011.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Letöltés 2018. január 25.)

³⁸ Uo., 177.

Inkarnáció

Az *Imago Dei* teológiai érve mellett meg kell hogy említsem még az inkarnáció érvét is. Spurgeon prédikációi alatt sokszor harsogott fel a Tabernaculum. Jó humorú és a humor jól alkalmazó igehirdető volt. Természetesen volt, aki ezen megbotránkozott, de ő erre csak annyit mondott, hogy „Ha tudnák, mennyire visszafogom magam, valószínűleg inkább megdicsérnének.”³⁹ A prédikálás *hogyan*-ja Thielicke Spurgeon prédikációit elemző művében a megváltás módjára mutat rá. Ebben az állításában arra a párhuzamra épít, hogy amiképpen a megváltás csakis a teljes inkarnáció segítségével történhetett meg, úgy a prédikáció is csak akkor tudja a megváltást közvetíteni, ha felvállalja a teljes inkarnációt. Ezt a *hogyan*-t két dolog jellemzi leginkább Spurgeon alapján Thielicke szerint: a vidámság és az életszerűség.⁴⁰ „A vidámságra itt nem mint valami extrára kell gondolnunk, mintegy „*donum superadditum*”-ra⁴¹, amely a kegyelem mellé pluszban adatik egyfajta vidám természetben. Inkább ez a vidámság a kegyelem megtestesülése. [...] Így Spurgeon örömteli és vidám jelenléte a prédikációiban nem az ő jó humorérzékének a következménye, hanem sokkal inkább Spurgeon humora arra a kegyelemre mutat rá, amely az ő életében is munkálkodott.”⁴² Spurgeon humorában az ige tehát eléggé radikális módon lett testté, és nem csak a szívre, de még a rekeszizmokra is nagy hatást tudott gyakorolni. A humor a teljes bevonódás jele. Ha egy jó humorú, vidám személyiség vagyok, aki a szószéken kívül jó kedvre tud deríteni mindenkit, de a prédikációban mindennek semmi nyoma, akkor azt az üzenetet küldöm a hallgatónak, hogy nem vagyok benne 100%-ig a prédikációban. „Amikor Spurgeon vicces és humoros volt a szószéken, akkor ő teljesen eggyé vált a prédikációjával. Az egész természetét beleadta a prédikációba. Mindenkinek, aki a hallgatói érdeklődését meg akarja ragadni és szeretné őket teljesen bevonni a prédikációba, előbb önmagának kell teljesen benne lennie, bevonódnia a prédikációba.”⁴³ „A prédikátornak teljes emberként fent kell lennie a szószéken, s ha ez a humorérzék is jelenti, akkor azzal együtt értendő.”⁴⁴ Ez a spurgeoni homiletikai elgondolás teljes mértékben beleillett a 19.

³⁹ Thielicke, Helmut: *Encounter with Spurgeon*, Cambridge, James Clarke&Co., 1974, 26.

⁴⁰ Az angol nyelvű fordításban „cheerfulness and worldliness” szerepel. A „worldliness” szó szerinti fordítása – világi, világias – nem ugyanazt a jelentést hordozza a magyar egyházi és teológiai nyelvhasználatban, ezért jobbnak tartom az életszerű, azaz a hétköznapi világában történő folyamatokkal megegyező jelentést, ami az inkarnáció jelentéséhez jól illeszthető.

⁴¹ Jelentése: különös, természetfeletti ajándék

⁴² Thielicke: *Encounter with Spurgeon*, 24.

⁴³ Uo., 25.

⁴⁴ Warren Wiersbe: *Walking with the giants*, Baker, 1976, 197.

századi személyiségorientált⁴⁵, vagy Ravasz László által prófétai igehirdetésnek nevezett homiletikai kontextusba. Az embert megszólító, testté lett Krisztus tehát az igehirdetés folyamatában is igényli, hogy a hirdetett Ige se szakadjon el attól a kegyelemtől, amely az inkarnációt lehetővé tette. Az inkarnálódott ige tehát nem idegen a humortól mint teremtettségünk egyik ajándékától, ezért Jézus Krisztus ma is igénybe kívánja azt venni a megváltás érdekében.

A humor filozófiája Kierkegaardnál

Végezetül pedig az *Imago Dei* és az inkarnáció érve mellett szeretném még röviden megemlíteni Kirkegaard filozófiai distinkcióját a humorral és az iróniával kapcsolatban, amely a teológia és a humor kapcsolatának tétjét nem kevesebbel, mint az Isten megtapasztalható kegyelmével azonosítja. Kierkegaard 1841-ben Az irónia fogalmáról (Om Begrebet Ironi)⁴⁶ írta disszertációját, de a humorral kapcsolatos gondolatait leginkább a Lezáró tudománytalan utóirat a filozófiai morzsákhoz című könyvéből⁴⁷ ismerhetjük meg. Jól ismert, hogy a dán keresztyén filozófus az emberélet három lehetséges helyzetét különböztette meg az *esztétikai*, az *etikai* és a *vallási szféra* neveket adva nekik. E három megnevezett létszféra hierarchikusan viszonyul egymáshoz. A feljebb lépés a megnevezett sorrendben történik, azaz az esztétikaiból az etikaiba, majd pedig a vallásiba. Kierkegaard szerint az irónia és a humor képesek szembesíteni a létszférák ellentmondásaival. Leleplezik ezeket az ellentmondásokat⁴⁸ abból a célból, hogy az ember tovább tudjon lépni a következő létmódba. Az esztétikaiból az etikaiba való elmozdulás azt jelenti, hogy a személyiséggé váló ember megtanul különbséget tenni a jó és a rossz között. Kierkegaard szerint e két létmód határán az iróniáé a főszerep, hogy az átmozdulást elősegítse. Az irónia képes leleplezni az esztétikai szféra – a szép életre a vágyai kielégítése által törekvő ember – felszínes világát, azaz művészi erejével bemutatja a vágyait kiélő ember ürességét. Az irónia tehát képes arra, hogy tükröt tartson, amiben a valóság megpillantható. A humor viszont más Kierkegaard szerint. A humor

⁴⁵ Literáty Zoltán: Személyiségre alapozott homiletikai elméletek. Az etosz szerepe a 19. századi amerikai homiletikában. *Theologiai Szemle*, 55. évf., 2012/3, 138–145.

⁴⁶ Søren Kierkegaard: *Egy még élő ember írásaiból – Az irónia fogalmáról*, Søren Kierkegaard művei I., Budapest, Jelenkor, 2004.

⁴⁷ Søren Kierkegaard: *Concluding Unscientific Postscript to Philosophical Fragments*, Vol. 1., Princeton University Press, 1992. A Lezáró tudománytalan utóirat a filozófiai töredékekhez teljes magyar fordítása még nem készült el, csak részletek olvashatók például Suki Béla válogatásában. Søren Kierkegaard, "Lezáró tudománytalan utóirat a filozófiai töredékekhez", ford. Valaczkai László, in Suki Béla *Søren Kierkegaard írásaiból*, Budapest, Gondolat, 1982, 372–461.

⁴⁸ Kirkegaard a humorelméletek közül Schopenhauerrel megegyezően az inkongruitás alapján értelmezi humort, de ezt a szót így mégsem használja. Helyette inkább a kontradikció kifejezéssel találkozunk.

ugyanis fájdalommentesen képes átsegíteni az etikai szférából a vallási szférába. Hogyan tudja ezt fájdalommentesen megtenni?

„A humorban sokkal mélyebb a szkepszis, mint az iróniában; mert itt minden nem a végesség, hanem a bűnösség körül forog; a humor szkepszise úgy aránylik az iróniához, mint a tudatlanság a régi mondáshoz: *credo quia absurdum*; de sokkal mélyebb benne a pozitivitás is; mert aki nem emberi, hanem theanthropikus meghatározások között mozog, nem talál nyugalmat abban, hogy az embert emberré tegye, csak abban, ha az embert isten-emberré teszi.”⁴⁹

Az irónia képes a jó és a rossz megkülönböztetése céljából eljuttatni a bűntudathoz, de a humor még ehhez képest is tovább tud lépni: fel tud oldozni a bűntudat alól. A humor tehát éppúgy, ahogy az irónia is, határterületen mozog, és képes egyik létmódból a másikba átsegíteni. Mindezt az iróniával megegyezően egzisztenciális módon teszi meg. „A keresztyén világnézet a leghumorosabb az összes közül a történelemben.”⁵⁰ Mivel az etikai létszférában az ember nemcsak az ideállal, hanem a valósággal is szembesül, olyan ellentmondásba keveredik, amit feloldani az irónia nem tud. Viszont a humor igen. Ez a feloldás vagy szakrális nyelven fogalmazva feloldozás ugyanarról a tőről fakad, az Isten szeretetéből. Ez az isteni szeretet képes arra, hogy az emberi szférából a vallásos szférába emelje az embert, ami a humánumon túl már theanthropikus szféra. Az Isten szeretete Krisztusban érhető tetten, aki az abszolút feloldozást teszi megtapasztalhatóvá az evangéliumban. Ebben az evangéliumi feloldozásban ismerhetjük fel a humor oldásának folyamatát is, s ezért mondja Kierkegaard, hogy egzisztenciális értelemben a keresztyénség a leghumorosabb világnézet. Az evangélium tartalma olyan sok kontradikciót tartalmaz, ami miatt a keresztyénséghez csak a humor segítségével lehet közelíteni,⁵¹ ugyanis egzisztenciális értelemben a humor együttérzést jelent. Mert amíg az irónia büszkeséget képvisel, azaz az ember felett van, és fentről szólítja meg, addig a humor az emberrel egy szinten van, mert lehajol hozzá elesett állapotában is. A humor ennél fogva képes a szimpátiára.⁵² Ki ne tapasztalta volna, hogy kínos helyzetekben az irónia megsebez, viszont a jókor érkező humor kilépést és felemelkedést biztosít. Mert amíg az irónia – Kierkegaard szerint bár sokszor elkerülhetetlen és hasznos is, de mégis – fájdalommal jár, addig a humor ezt a fájdalmat tudja és akarja gyógyítani. Ez a humor lényege

⁴⁹ Kierkegaard: *Egy még élő ember*, 318.

⁵⁰ Søren Kierkegaard: *Journals and Papers*, Vol. 2, ed. and trans. H. Hong and E. Hong, Bloomington: Indiana University Press, 1970, 1681. és 1682. bejegyzés.

⁵¹ Kierkegaard: *Concluding Unscientific Postscript*, 597.

⁵² Uo., 582.

tehát. Egzisztenciális értelemben lehetőséget biztosít a vétkes állapotunkból a megváltott állapotba való átlépésre az együttérzés és a feloldozás által. A humor tehát a kegyelem felé való elmozdulás határterülete az etikai és a vallásos szféra között. Nem a humor a kegyelem, hanem a humorban többek között a kegyelem is realizálhatóvá lesz.⁵³ Vagy, ahogy Barth mondta: „A nevetés áll a legközelebb a kegyelemhez.”⁵⁴ Niebuhr pedig a következőképpen foglalj ezt össze: „A humor valójában a hit előjátéka, a nevetés pedig az imádság kezdete.”⁵⁵

A LELKISÉG ÉS A HUMOR

Mivel a hit megélése spirituális térben történik, a humor és a spiritualitás kapcsolatára is szánnom kell egy kis figyelmet. A spiritualitás elválaszthatatlan a spiritualitást megélő személyiségtől. Mivel a lelkiség feltétele és egyben célja is a szabadság átélése, ezért a humor fontos eszköz ebben a folyamatban. Egyértelmű, hogy a humor és a nevetés az úgynevezett „szabad” vagy „jó”, mondjuk így, minősített idővel áll összefüggésben. Ez a minősített idő az ünneplés ideje. Például a mai esküvői kultúrában a közös ünnep szinte elhagyhatatlan része a humoros vetélkedő vagy mosolyt eredményező fotómontázs, még a legkomolyabb keresztyének menyegzőjén is! Az öröm megélésének egyik útja tehát a humor és annak szoros következménye: a nevetés. Jézus szerint, aki sír bűnei felett, az a bűneitől való szabadságát majd nevetéssel együtt fogja átélni (Lk 6,21). Ez az ünnep része. Isten szeretetének és kegyelmének megünneplése. „A humor az élet megkönnyítőjeként készségesen virágozik azokban, akik szeretnek és tudják, hogy szeretve vannak. [...] Nem létezik humor szeretet nélkül.”⁵⁶ A szeretet tehát a humor forrása, de ugyanakkor nincs szeretet humor nélkül. Azért nincs, mert a szeretet komolyságára az élet töredékességében éppen a humor képes rámutatni. Az élet könnyekkel és sóhajokkal terhelt töredékességének terébe képes az Isten szeretete behatolni, s azt örömmel és nevetéssel kitölteni. Az elképzelések természetesen különbözhetnek, de egy élő spiritualitással bíró keresztyén embert úgy láthatunk magunk előtt, mint aki hitének komolyságát is képes humorral fűszerezni. A keresztyén lelkiség éppen ezért képessé tesz az Isten teljessége és az élet töredékessége közötti szakadék áthidalására, többek között a humor pallójának felhasználásával is. Az élet

⁵³ L. Thielicke 24.

⁵⁴ Robert I. Fitzhenry: *The Harper book of quotations*, HarperPerennial, 1993, 223.

⁵⁵ Reinhold Niebuhr: Humour and faith, in *Discerning the signs of the times: Sermons for today and tomorrow*, New York, Charles Scribner's Son, 1946, 111.

⁵⁶ Gérard Bessière: Humour – A theological attitude? in Metz, Johann Baptist; Jossua, Jean-Pier, *Concilium*, 1974/5, 81.

töredékességét önmagában észlelő és megélő személyiség emiatt rá van utalva arra, hogy képes legyen nevetni önmagán. Az érett humorérzék éppen ezért sohasem abban mutatkozik meg, hogy valaki képes másokon nevetni, hanem éppen abban, hogy tud önmagán nevetni. Ahogy az egyik budapesti gyülekezet presbitere találóan fogalmazta: „A gyülekezet is sokkal élhetőbb hely lenne, ha nem vennénk oly sokszor túlságosan is komolyan magunkat.” Ez a megközelítés azért is telitalálat, mert rámutat, hogy legtöbbször nem Isten szeretetének komolysága miatt félünk hitünk megélése közben a humortól, hanem önmagunk töredékességének felvállalásától. A humor tehát segít az önmagunkkal való kapcsolat egyensúlyhelyzetbe hozásában. Chestreton ezt úgy fogalmazza meg, hogy: „Az angyalok azért képesek repülni, mert könnyedén tudják önmagukat venni.”⁵⁷ A pszichológiai nyelvezet pedig azt mondja minderről, hogy az érett személyiségek egyfajta képességgel rendelkeznek, amely által képesek egy adott szintig önmagukra kívülről rátekinteni. Az a képesség, – a humor képessége – elengedhetetlen, mert hozzájárul a személyiség védelméhez és a mentális egészség megőrzéséhez. Gordon Allport, az átfogó személyiségpszichológiai elméleteiről híres amerikai pszichológus a mentálisan egészséges személyiség egyik elengedhetetlen kritériumaként a humorérzékét nevezi meg.⁵⁸ Az érett személyiség képes önmagát objektívan is szemlélni, amit humorérzék nélkül szinte lehetetlen feldolgozni. „Aki nevet, az elfogadja, hogy nem minden egyformán fontos, hogy tulajdonképpen semmi sem oly halálosan komoly. Aki nevet, az eloldódik önmagától s képes átvenni és befogadni mindent: rokonszenves, mivel együttérez az egész valósággal. A rokonszenves ember nem akar mindig jelentős lenni, nem akar állandóan fontossal foglalkozni, nem félti méltóságát és tekintélyét a nevetéstől, hiszen a Szentírás szerint Isten is nevet (Zsolt 2,4).”⁵⁹ De ez nem csak személyekre vonatkozik, hanem a körülmények adta egyenlőtlenségek és töredékesség paradoxonjait is segít feldolgozni. „A nevetés a legkomolyabb időben nemcsak hogy oldani képes a feszültséget, hanem azt is biztosítja az embernek, hogy megőrizze a méltóságát olyan körülmények között, amikor attól a leginkább meg lenne fosztva, mert éppen olyan erőknél van kiszolgáltatva, amelyeket nem képes uralni.”⁶⁰ A Concilium ugyanezen idézett számában Marc Tannenbaum a Talmud humoráról írt tanulmányt, amelyben rámutat arra, hogy a zsidó nép életét azért szötte át folyamatosan a humor, mert

⁵⁷ Angels can fly because they can take themselves lightly. Chestreton, Gilbert Keith: *Orthodoxy*, New York, 2013, 113.

⁵⁸ Gordon W. Allport: *Pattern and growth in personality*, New York, 1961, 290–294. <https://archive.org/stream/in.ernet.dli.2015.199562/2015.199562.Pattern-And-Growth-In-Personality#page/n3/mode/2up> (Letöltés: 2018. február 24.)

⁵⁹ Nyíri Tamás: Az ember transzcendenciája, in *Az idők jelei*, https://www.szepi.hu/irodalom/kedvenc/kc_066.html (Letöltés: 2018. január 21.)

⁶⁰ Andrew Greely: Humour and ecclesiastical ministry, *Concilium*, 1974/5, 138.

az egy pszichodinamikus technikát jelentett a számukra, melynek segítségével el tudták hordozni különböző korok, különböző módon és alapokon megfogalmazott antiszemita üldöztetéseit.⁶¹ Ahogy szó szerint fogalmaz: „A zsidók azért viccelődnek, hogy ne fakadjanak sírva.”⁶² Reinhold Niebuhr azt a megkülönböztetést teszi, hogy a humorérzék az élet paradoxonjaira nézve sokszor hatásosabb, mint maga a filozófia. „Ha képesek vagyunk nevetni a végzet furcsa fordulatain, amelyek megtámadják a rendnek és a jelentőségteljességnek azokat a rendszereit, amelyeket mindenki kiépít maga köré, akkor legalább attól megkíméljük magunkat, hogy az értelmetlent egy jó kis rendszerré redukáljuk.”⁶³

A lelkeséget tekintve meg kell még említeni, hogy a létezésnek ebbe a töredékes valóságába az Isten szeretete nem csupán az emberi testben, de a már újjá teremtett, azaz a feltámadott testben is belépett. Ez pedig a keresztyén lelkiség reménységéről tesz bizonyosságot a hit és a szeretet mellett. A humor tehát a hit megélésének eszköze, az Isten szeretetének megünneplése a reménység fénysugarában. Ugyanis hiába a töredékesség és a paradox lét megannyi jelensége, az út végén ott ragyog a feltámadás fénye.

„A humor abban a derűs örömben gyökerezik, ami a hitből, reményből és szeretetből ered. Azért tud valaki nevetni, mert tudja, bármilyen rosszul is mennek a dolgok, a végén mindez nem lehet akadály. Az sem számít, mennyire rosszak a dolgok, ha a végén minden jóra fordul. Nem számít, hogy mennyire tragikus az élet, ha a végső értékelés azt mutatja, hogy a darab végül komédiának lett írva. A nevetés megrázza a sírok kongó falait. Ereje elgördíti a köveket a sírok elől, meggyőződése a feltámadás biztosítéka.”⁶⁴

RETORIKA ÉS HUMOR

Arisztotelész három érvforrást különböztetett meg, amelyek elegendő érvet képesek biztosítani egy beszéd meggyőző erejéhez. Ez a logosz, a pátosz és az etosz.

Nézzük először, hogyan áll a humor a logosz szolgálatában. Az ókori retorika a beszédrészek felosztásánál javaslatot tesz arra, hogy a szónok alkalmazzon egyfajta kitérést (*egressus*) a beszéd főrészén belül. Van, aki ezt a *narratio* és a *propositio* közé helyezi el, hogy ne legyen túl éles a váltás a két beszédrész között, de a későbbiekben kommunikációs megfontolások alapján a szónok ezt tulajdonképpen

⁶¹ Marc Tannenbaum: *Humour int he Talmud, Concilium*, 1974. 5, 142.

⁶² Uo., 143.

⁶³ Niebuhr: *Humour and faith*, 125.

⁶⁴ Greely: *Humour and ecclesiastical ministry*, 139.

bárhonl megteheti.⁶⁵ Ennek a kitérésnek a célja a hallgató pihentetése, a feszültség oldása. A kitérés egyik kommunikációs formája lehet többek között az anekdota, ahol a humor segítségével a hallgató/bíró felkészülhet a következő részben előadott bizonyítás meghallására és befogadására. Quintilianus a kitérést alkalmasnak tartja a bíró szórakoztatására is, de csak abban az esetben helyénvaló szerinte, ha az egyrészt rövid, másrészt nem szétszakítja, hanem éppen ellenkezőleg, összeköti az őt megelőző és követő beszédrészeket.⁶⁶ Quintilianus érvelésében a kitérés – és adott esetben ezen belül a humor – használata a beszéd logosz érvforrásából merít, mert a logikus elhelyezésre és a helyes tartalomra koncentrál.

Az ókori kommunikációelméleteken túl napjaink kommunikációs szakembereit is felettébb érdekli a humor struktúrája analogikus értelemben is. A humor olyan, mint cseppben a tenger. Azaz kicsiben mutatja be, milyen egy jól szerkesztett retorikus beszéd. Retorikus beszéd alatt az intencionális beszédet értem. Természetesen a felvetés jogos lehet, hogy létezik-e intenciómentes beszéd, de ebben a tanulmányban nem ez a lényeges kérdés. „A humoros diskurzus struktúráját tekintve metaforikus, intencióját tekintve pedig retorikus.”⁶⁷ Vagy, ahogy John C. Meyer fogalmazta meg: „...a humor titkos ereje újra és újra felhívja önmagára a tudósok figyelmét, mert annyira átható, örömteli és kellemes jelenség a kommunikáción belül. De a humor nem csak kellemes, hanem ismétlődő retorikus visszatérése miatt a kutatók elfogadják azt is, hogy a humor egyszerre meggyőző.”⁶⁸ Egy vicc határozott igénnyel rendelkezik, miszerint találjon megértésre, és eredményezzen hatást. Egy jó vicc azért képes a retorikusságot modellezni, mert felkelti az érdeklődést, közérthető módon kommunikál és – a legtöbb esetben – eléri a kitűzött célját. Ezért nem is véletlen, hogy az amerikai homiletikus, Lowry úgy írja elő a prédikáció lépéseit, mint amelyek a viszketetéstől eljuttatják a hallgatót a vakarásig, azaz a felkeltett érdeklődést megnyugtató módon be is tudják tölteni.⁶⁹ Továbbá a tételes beszéd elleni érvelésében analogikus érvként használja a vicc fogalmát. Felhívja ugyanis a figyelmet arra, hogy amiképpen egy vicc sohasem a poénnal kezdődik,⁷⁰ úgy a prédikációban sem lenne szabad előre megmondani a megoldást a tétel formájában.⁷¹

⁶⁵ Quintilianus: *Szónoklattan*, Kalligram, Pozsony, 2008, 315.

⁶⁶ Uo., 313.

⁶⁷ Rosalind J. Gabin: Humor as metaphor, humor as rhetoric, *The centennial review*, Vol. 31. 1987/1, 33.

⁶⁸ John C. Meyer: Humor as a double-edged sword: four functions of humor in communication, *Communication Theory*, 2000/3, 310.

⁶⁹ Eugene Lowry: *The homiletical plot, The sermon as narrative art form*, WJK, 2000. 19–20.

⁷⁰ Uo., 35.

⁷¹ Lowry véleményét tiszteletben tartva, az igehirdetési műfajok és a kommunikáció hatékonyságának összefüggéseiről a homiletikusok között természetesen mindig megoszlanak a vélemények.

A következő gondolatmenetben a humor és a pátosz kapcsolatát vizsgálom meg. A strukturális értelmezésen túl a humor mint retorikai eszköz a reklámok működésében érhető tetten legtöbbször. Ez a jelenség is arra mutat rá, hogy az empirikus kutatások alapján a meggyőzés folyamata humor nélkül ma meglehetősen nagy kihívást jelent a kommunikátorok számára. A humor a reklám hatásmechanizmusát, azaz a hallgatók/nézők értelmezési és cselekvési attitűdjének a befolyásolását elérendő, a figyelemfelkeltésben, a szimpátia kialakításában és a szórakoztató hangnem fenntartásában tud segítséget nyújtani. Szükséges ugyanis, hogy a hallgató/néző nyitottan és pozitívan álljon a reklám üzenetéhez a rendelkezésre álló rövidke időben.⁷² Mivel ez esetben a humor a célközönség érzelmein keresztül kíván meggyőző hatást kiváltani, a humor a pátosz érvforrás egyik eszköze.

A humor jelenlétét legközvetlenebbül a nevetés tudja kifejezni.⁷³ A nevetés – nem patológikus esetekben – csak közösségben fordulhat elő, s egyben közösségteremtő hatása is van. A közösség a nevetés által átéli az egybetartozás jó érzését. „A nevetés kommunikációs szempontból atmoszférateremtő. Olajozza, gördülkennyé teszi és összeköti az interakciókat.”⁷⁴ A beszélő és a hallgató(k) együtt nevetése identifikációs erővel bír, azaz egyek vagyunk, egybe tartozunk. Ugyanakkor a humor nem csak identifikál egy közösséget, de el is választja egyiket a másiktól. Azaz, akik nevetnek, más csapatban játszanak, mint akin nevetnek. A humornak ez a differenciáló képessége is erős a kommunikáción belül.⁷⁵ Politikai beszédekben nem ritka az adott csoport kohéziójának növelése a másik csoport kinevettetése által. Ugyanakkor az egyházi vagy inkább szakrális kommunikációban etikai szempontok alapján többszörösen is megfontolandó, hogy az adott csoport normáival egyet nem értők csoportját neveltség tárgyává teheti-e például egy igehirdető. Egyetlen módon válhat etikussá a humornak ez a differenciáló alkalmazása, ha a neveltség tárgyává önmagunkat mint csoportot tesszük.

Mivel ez a differenciálási folyamat is az affektív bevonódás által történik, így a humor segíteni tudja a pátosz érvforrás alkalmazását a kommunikációban.

A logosz és a pátosz után pedig meg kell még említeni a beszélő, azaz az etosz érvforrását is. A beszélő kénytelen alkalmazkodni hallgatósága adottságaihoz,

⁷² Negin Farsad A highly scientific taxonomy of haters című TED előadásában többek között a humor következő hatásait nevezi meg a meggyőzés szempontjából: a) a nevető hallgatóság befogadó hallgatósága, b) a humor nyitottá teszi a gondolkodást, c) a viccek szélesítik a hallgatók perspektíváját, melyek segítségével könnyebben megértik önmaguk vagy embertársaik helyzetét... https://www.ted.com/talks/negin_farsad_a_highly_scientific_taxonomy_of_haters#t-473601 (2017. december 2.)

⁷³ Fordítva nem igaz. Minden nevetést nem előz meg humor. Lásd Bagdy – Pap: *Ma még nem nevettem*, 335.

⁷⁴ Bagdy – Pap: *Ma még nem nevettem*, 188.

⁷⁵ Meyer: Humor as a double-edged sword, 321–322.

kommunikációs szokásaihoz, amennyiben hatást szeretne elérni. Mindez napjainkra nézve azt is jelenti, hogy a humort alapvető értéknek tekintő kulturális környezettel való kommunikáció szükségszerűen igényli, hogy a beszélő is tekintse értéknek a humort és alkalmazza azt a beszédében. Ilyen lehet például az a szónoki erény, amely tud akár önmagán is nevetni. A jóindulat megnyerése sokszor egy saját humoros történet előadásával kezdődik, amelyen keresztül a hallgató nem csak az üzenetre lesz nyitott, de azonosulni is képes már a beszéd elején a beszélővel. Saját tapasztalatból is tudhatjuk, hogy a hallgatók szívesebben vannak egy légtérben egy olyan valakivel, akivel együtt tudnak nevetni. Victor Borge szerint a nevetés a legrövidebb út két ember között.

A humor legjelentősebb hatása a kommunikáció folyamatában tehát a beszélő etosának meggyőző érvvé való átformálása. Ezt úgy tudja elérni, ha önmagát identifikálni⁷⁶ tudja a hallgatóságával, egyrészt megnövelve ezzel saját hitelességét, másrészt megerősítve a csoportkohéziót. A humor kétszeres módon is segíteni tud e hatás elérésében. Először is csökkenti a feszültséget a beszélő és a hallgatók között a szelepelmélet alapján, másodszor pedig a beszélő a fölényelmélet segítségével önmaga „kinevettetésével” önmagát alább helyezi, miközben felemeli a hallgatóságot ezzel a folyamattal a maga szintjére. Ennek eredménye, hogy eltűnik a beszélő és a hallgató közötti szintkülönbség, ami a kommunikáció egyik legnagyobb akadályá.

HOMILETIKAI KÖVETKEZTETÉSEK

A tanulmány bevezetésében rámutattam már arra, hogy a humor és az igehirdetés viszonya úgy a jelenben, mint a múltban viták keresztüztüében áll. Mivel a humor nehezen definiálható és kontrollálható, komplex jelenség, ezért az igehirdetésben való alkalmazása sokban függ az igehirdető személyiségétől. De amennyiben elfogadjuk, hogy az egészséges személyiség humorérzékkel is rendelkezik, akkor elfogadhatjuk Stott megállapítását, aki szerint a humor használata az prédikáción belül legitim. A végletekkel – a humor teljes negligálása vagy túlzott öncélú alkalmazása az igehirdetésben – nem számolva tehát az a kérdés, hogy mire kell figyelnie ma egy igehirdetőnek, aki a kommunikáció folyamatában szeretne a humorral is élni.

⁷⁶ Min-Kuan Chang – Charles R. Gruner: Audience reaction to self-disparaging humor, *Southern Communication Journal*, 46, 1981, 420–421.

A HUMOR HASZNA AZ IGEHIRDETÉSBEN

A humor az élet része. A köznyelv is úgy tartja, hogy minden viccben van valami igazság. A prédikálás az élettel foglalkozik, ezért nem mondhat le a humorról sem,⁷⁷ mivel a legmélyebb humort is az élet szüli meg. „A hit és a humor szoros rokonságának az oka az, hogy mind a kettő a lét önellentmondásaival (inkongruitásaival) foglalkozik.”⁷⁸ A reformátori tanításból azt tudjuk a prédikációra nézve, hogy szükségszerűen igeszerűnek és alkalmazottnak kell lennie. A reformáció nagy felfedezése, hogy a teológia alkalmazott tudomány, azaz a teológia nagy igazságai – a kegyelem, a megváltás, a megszentelődés stb. – az élet igazságai. Barth szerint a kegyelemnek az ember életében kell megvalósulnia, mert ha nem így van, akkor az nem is kegyelem.⁷⁹ Isten igéje hasznos az ember életére nézve, ahogy azt a Heidelbergi Káté írói számos helyen ezt meg is fogalmazták. A reformátori teológia tehát az életet teljes egészében felvállaló teológia kíván lenni úgy ma is, mint fél évezreddel ezelőtt.⁸⁰ A humor, ha igaz, akkor érinti a hallgatók jelenét és valóságát,

⁷⁷ The Strengths and Seductions of Humor (Part 1) <https://www.preachingtoday.com/skills/themes/humor/200403.8.html> (Letöltés: 2018. január 22.)

⁷⁸ Niebuhr: *Humor and faith*, 112.

⁷⁹ Helmut Gollwitzer: *Introduction to Protestant Theology*, WJK, 1982, 174.

⁸⁰ Fontos exkurzus ezen a helyen, hogy itt most nem Luther vagy Kálvin gúnytól sem mentes vitairataira vagy nyomtatásban megjelenő írásainak stílusára gondolok. Bár fontos érv lehetne, hogy ők is értettek a humorhoz, sőt gúnyolódtak az ellenfeleiken, ugyanakkor azt gondolom, hogy az ő kontextusuk merőben más volt a miénkhez képest, és így a humor használatát nem a tetteik, hanem sokkal inkább a teológiájuk alapján érzem igazolva. McGrath úgy ír Kálvinról, mint aki messze nem értett egyet a humor használatával. „Az is valószínű azonban, hogy nem vagyunk igazságtalanok, mikor Kálvint úgy képzeljük el, mint nem különösebben vonzó teremtetést, akiből hiányzik az a fajta szellemesség, melegség és humor, amely Luthert oly szórakoztatóvá tette az asztal mellett.” Alister McGrath.: *Kálvin*, Budapest, Osiris, 1996. 32. Ugyanakkor érdemes elolvasni Doumerge Emil művét, aki a következőket fogalmazta meg Kálvinról: „Annak, aki – úgymond – tréfaságokhoz akar folyamodni, két hibától kell óvakodnia. Először is vigyázzon, hogy a tréfájában ne legyen semmi erőltetett, semmi hajánál fogva előrángatott dolog, amint-hogy vannak némelyek, akiknek olyan hideg a kacagásuk, mint hogyha erőnek-erejével húznák ki a torkukból. Másodszor pedig vigyázzon arra, hogy valami feslett fecsegés ne legyen a tréfájából. Ennélfogva Istenről szóljunk tisztelettel; ámde amikor szó kerül azokra a babonákra és ostobaságokra, amelyekbe ennek előtte bele volt keveredve ez a jámbor világ, lehetetlen, hogy ilyen neveléses dolgokon, ilyen önmagában mulatságos tárgyon ne hahotázzék teli szájjal az ember.” Op. Calv. IX. 863–866. Előszó a Viret Disputations chrestiennes-éhez. Doumerge Emil: *Művészet és érzelem Kálvinnál és a Kálvinizmusban*, ford. Révész Imre, Budapest, 1922, 70–71. Hogy ez mennyire így van, ehhez csak meg kell tekinteni Kálvin János értekezése az Ereklýékről című művet. *Kálvin János művei* (szerk. és ford.) Ceglédi Sándor, Pápa, 1907. Elérhető még: http://leporollak.hu/egyhtori/kalvin/irasok/KAL_EREK.HTM (Letöltés: 2018. január 29.) Véleményem szerint a kigúnyolás nem fér bele a mi keresztyén kommunikációnk kontextusába, még akkor sem, ha ez 500 éve befért reformátor elődeink pragmatikus eszköztárába, mert hallgatóságuk nyitott volt rá, sőt, meggyőzhető általa.

és ezáltal a hallgatók életét is. „A humor Isten jelenlétének jele az emberek életében. De nem egy öreg Isten régi jelenléte.”⁸¹

A humor eszköz. Triviális állításnak hangzik első hallásra, de érdemes rá figyelmet fordítani a teológia és a homiletika felől. Akik a humor használata ellen érvelnek, azok önmagában a humort tartják veszélyesnek. De a humor önmagában nem veszélyes vagy veszélytelen, hanem semleges eszköz, amit az igehirdető a maga etikusságával, személyiségével és szakmai képzettségével együtt használ vagy hanyagol. „Óvatosnak kell lennem, mert véthetek atyáink hagyománya ellen, akik elítélik a nevetést a templomban. A 11. parancsolat az, hogy szeretnünk kell egymást⁸², de akkor kell lennie 12. parancsolatnak is néhány ember szerint, ami így hangzik: »Vágj savanyú képet vasárnaponként!« ...szívesebben juttatom el a szívükbe az igazságot a nevetés eszközünek közvetítésével, mintsem ne törődjek azzal, hogy mi lesz az igazsággal és mi lesz a rám bízott emberekkel, akik nem kapják azt meg. Hiszem, hogy van annyi szentség a nevetésben, mint a sírásban, és azt is, hogy sokszor a nevetés a szentebb a kettő közül. Nem tudom, hogy a kinevetetés fegyverét miért adjuk át a Sátánnak, hogy ő használhassa azt ellenünk, ahelyett, hogy mi használnánk ellene. [...] »Veszélyes fegyver...« – mondják sokan »...és sokan megvágthatják vele a kezüket.« Nos, ez az ő véleményük, de nem tudom, miért kell nekünk azzal törődni, hogy ők megvágthatják a kezüket, amikor a humorral elvághatnák a bűn torkát is, sőt lerombolhatnák az ősellenség erőit is.”⁸³ Spurgeon szerint a humor eszköz az igehirdető kezében, amivel jól kell bánnia. Ugyanezt gondolja Stott is, aki így fogalmaz: „A humor az evangélium természetes előkészítése lehet.”⁸⁴

Továbbá a humor elősegíti az érdeklődés felkeltését és fenntartását. Spurgeon mondta, hogy „szívesebben hallja a templomban az emberek nevetését, mint a horkolását.”⁸⁵ Mivel a humor retorikailag olyan módon strukturált, hogy előbb feszültséget gerjeszt, majd pedig a csattanóval (inkongruenciával) feloldja azt, így a hallgató azonosítva a humor műfaját, önkéntelenül is figyelni kezd. Nyelvészetileg ez a folyamat úgy történik, hogy a nyelvi sablonok megszokott rendjét a humor váratlan és kiszámíthatatlan csattanója kibillentli az egyensúlyából, s ez

⁸¹ Bessiére: *Humour*, 90.

⁸² Spurgeon itt a Jn 13,34-re utalhat: „Új parancsolatot adok nektek, hogy szeressétek egymást...”

⁸³ Charles Haddon Spurgeon: *Lectures to my students*, 2017, 2. köt. 59.

⁸⁴ Stott: *Hiszek az igehirdetésben*, 271.

⁸⁵ Spurgeon: *Lectures*, 59.

Továbbá Spurgeon az anekdoták hét hasznát állapítja meg az igehirdetésben belül. 1) Felkelti az érdeklődést; 2) élővé teszi az igehirdetést; 3) segít a dogmák megértésében; 4) segít a gyülekezetekhez alkalmazkodó érvelésben; 5) segít emlékezetessé tenni az igazságot; 6) képesek az érzelmek felkeltésére; 7) eléri azokat is, akik egyáltalán nem érdeklődnek az ige után. Charles Haddon Spurgeon: *The Art of Illustration*, London, Passmore and Alabaster, 1894. 31–50.

mind a figyelem felkeltésére, mind pedig annak megtartására alkalmas eszköz. Az agykutatás is foglalkozik ezzel a jelenséggel. „Az agykutatók egyre közelebb kerülnek annak megértéséhez, hogy mi történik az idegrendszerben egy váratlan meglepetés hatására. Brit kutatók azt találták, hogy agyunk egy kis képződménye, a hippocampus „előrevetíti” a következő történéseket. Egyetlen ingerre válaszul automatikusan előhív egy teljes eseménysort.⁸⁶ [...] Vannak kutatások, amelyek feltárják, hogy agyunk hogyan jelzi előre, mi fog történni a következő pillanatban. Egyes esetekben az agyunk intelligens szövegszerkesztőhöz hasonlóan működik, amely a vélhetően keresett szavakat felkínálja...”⁸⁷ Ken Davis szerint a humor azonnali visszajelzést tud biztosítani a prédikátor számára.⁸⁸ A humor által megvalósuló kitérők a figyelemfelkeltésen túl időt és teret engednek a hallgatónak arra is, hogy feldolgozza az addig hallottakat. „Ha az öröm, a derű, sőt néha a humor fénye csillan meg a beszédünkön, akkor nem a régi mondást illusztrálja: Unalmas, mint egy prédikáció.”⁸⁹ Egy korábbi példám jutott eszembe, hogyan oldottam meg egy humoros kezdéssel egy házasságra áldást kérő istentiszteleten a prédikáció kezdetét. Azért tartottam fontosnak az érdeklődés megragadását, mert előző gyülekezetemben azt tapasztaltam hét éven keresztül – évi nagyon sok házasságot megáldó istentisztelettel a hátam mögött –, hogy az ifjú pár a soron következő eskü elmondásának izgalma miatt szinte semmire nem tud figyelni előtte az ige hirdetésben. Préd 4,7–12 volt az alapige. A bevezető mondatok pedig így hangzottak.

„Teológus koromban ősz hajú, sokat tapasztalt professzorunk számtalanszor elmondta, hogy egy prédikációt fel kell építeni, azaz pontokba kell szedni. Ennek az a célja, hogy amikor kimennek az emberek a templomból, akkor is emlékezzenek majd a prédikáció üzenetére. Már a régi retorikusok is megmondták, hogy a hallgatók legfeljebb három pontra tudnak odafigyelni egy prédikáción belül. Abból a minimális elvárásból injdultak ki, amit a tapasztalatok már több ezer éve is megerősítettek: háromig mindenki el tud számolni. Ezért professzorunk azt gyakoroltatta velünk, hogyan tudunk emlékezetes és mégis az ígéhez hűséges három pontot találni egy prédikációban. Nos,

⁸⁶ Bővebben lásd Kumaran D. – Maguire E. A.: An Unexpected Sequence of Events: Mismatch Detection in the Human Hippocampus, *PLoS Biol*, 2006, 4., e424. <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.0040424> (Letöltés 2018, január 12.)

⁸⁷ Roger Dooly: *Az agyukra megyünk (Brainfluence), 100 neuromarketing tipp a vásárlók meggyőzésére*, ford. Farkas Ildikó, Budapest, Invicta, 2015. 236.

⁸⁸ Ken Davis: *Secrets of dynamic communications*, W Publishing Group, 2013, 129.

⁸⁹ *Hirdesd az ígét*, 315. Szénási szókimondó stílusáról eszembe jutott az egyik humoros kis történet: Egy három és egy öt éves testvérpár ül a templomi padban. A három éves már nagyon unatkozik a hosszú prédikáció alatt, mire odasúgja alig hallhatóan a nővérének: – Te! Ez nagyon unalmas. Mire a nővére visszasúgja: Psszt! Ennek ilyennek kell lennie!

ma én is erre vállalkozom előttem. Azért, hogy amikor idősödő kezeitekkel kinyitjátok a mai napról készült fotóalbumotokat, ne csak a szép emlékek, de Isten ígéjének üzenete is eszetekbe jusson azonnal. Éppen ezért a mai prédikáció három pontból fog állni és a pontokat így neveztem el:

Az első pont így hangzik: EGY.

A második: KETTŐ.

A harmadik pedig – talán ki is találtátok már – : HÁROM.

Egy-kettő-három. Ha erre emlékeztek, akkor eszetekbe fog jutni, hogy 1) »Nem jó az embernek egyedül lenni«, 2) »Jobban boldogul kettő, mint egy« és 3) hogy a hármas fonál nem szakad el.”

Mindezek mellett a humor képes normákat emlékezetes módon megerősíteni. S ez egy prédikációban nem elhanyagolható segítség. 2013-ban gyülekezetünkben kátémagyarázatos prédikációk hangzottak el, a Heidelbergi Káté megjelenésének 450. jubileuma alkalmából. Október 27-én, épp a reformáció emléknapja előtti vasárnapon következett soron az 56. kérdés-felelet: „Mit hiszel a bűnök bocsánatáról?” az Apostoli Hitvallás artikulusa alapján. Soha rosszabbkor. Mégis, ahelyett, hogy már hangoltam volna a reformáció napjára a bűn és a bűnbocsánat alapos kifejtésével, ezt a prédikációt egy unalomig ismert viccel kezdtem el.

„Hiszem a bűnök bocsánatát.

... Hazamegy a férj a templomból, megkérdezi a felesége:

– Na, miről beszélt a tiszteletes?

Mire a férj: – A bűnről.

– És mit mondott róla?

– Azt nem tudom – így a férj – de nagyon ellenezte.

Fontos, hogy tudjunk néha magunkon mosolyogni, de még ettől is fontosabb az a tanítás, amit az Apostoli Hitvallás ad elénk, amit számtalanszor elmondtunk már eddig is. Mit hiszünk a bűnről?

Azt, hogy meg van bocsátva.

Kedves Testvérem! Ha csak ennyit elviszel magaddal a mai istentiszteletről, ha csak ezt el tudod mondani a társadnak otthon, ha csak ennyire fogsz emlékezni egész hátralévő életedben, akkor már többre jutottál, mint ez a férj a viccben. Hiszem, hogy meg van bocsátva.”⁹⁰

⁹⁰ Literáty Zoltán: *...Jézus Krisztusnak a tulajdona vagyok... Válogatás az Érdligeti Református Egyházközösségben 2013-ban elhangzott kátémagyarázatos prédikációkból*, Érd, Érdligeti Református Templom Alapítvány, 2014. 132.

Az említett példa arra mutat rá, hogy egy dogmatikai tanítást, ráadásul a bűnről való sokszorososan terhelt kommunikációról van szó, hogyan lehet ellenállás nélkül elmélyíteni, emlékezetessé tenni, bevésni a humor segítségével. Fogalmazhatom úgy is, hogy a reformátori tanítás a humor járművén érkezik meg a hallgatóhoz. Egyben példa ez arra is, hogy a humor nem lehet öncélú. Alárendelt viszonyban van a prédikáció teológiai üzenetéhez képest.

Haladva tovább, a szociálpszichológia tényként kezeli, hogy a meggyőzési kísérletek ellenállást, azaz az érvek ellenérveket váltanak ki a hallgatóban. A humor is érv, és mégsem váltja ki az ellenállást, hanem a nevetés által megsemmisíti azt. Stott írja: „A nevetésnek rendkívüli ereje van a hallgatóság ellenállásának legyőzésében.”⁹¹ „...súlyos tartalmakat úgy lehet közvetíteni, hogy mindeközben a hallgatók nem sértődnek meg.”⁹² „Ha egy történet elgondolkodtatja a hallgatókat a háttérben meghúzódó igazságról, akkor célszerű azt használni. A humoros történetek képesek erre.”⁹³

A humor következő haszna az, hogy a szelepelmélet alapján segít feloldani a hallgatóban lévő feszültséget. A tapasztalt prédikátorok tudják, hogy mennyi feszültséget bír el a hallgatóságuk. Ha átlépi a tűréshatárt a hallgatók elkezdnek hátrálni a témától, érzelmileg eltolják maguktól azt. Mivel a megszgye nagyon szoros, ezért két szempontból is fontos a hallgatóságra való érzékenység. Először is a túlfeszített hallgatóság képtelenné válhat a hirtelen váltásra, s ezért hatástalan maradhat a humor. Vagy pedig a túlfeszített atmoszféra túlzott hatást is képes kiváltani, azaz a szükségesnél hevesebb nevetést eredményez, amely már kárára lehet a prédikáció üzenetének. A feszültség humor által való oldása közben az egyensúly megtartása tehát lényegi kérdés. Saját tapasztalatomat foglalom össze a következőkben. 2015. december 3-án a KRE HTK-n egy adventi exhortációs istentiszteleten a Jn 14,1–3 alapján a halál pillanatáról, az ige alapján tudható halált követő történésekről volt szó, az akkor csaknem egy éve eltávozott homiletika tanárra, Nagy Istvánra is emlékezve.⁹⁴ Alapvetően egy komoly hangulatú prédikációról van szó, konkrét, jól érthető és bátorító igei üzenettel, viszonylag friss emlékeket felidézve sokak gyászfolyamatában. Ebbe a komolyságba ágyazódott bele aztán némi humor, főleg a prédikáció kezdetén, illetve később egy-egy gondolatváltásnál. A humor alapját a következő mondat szolgáltatta: „...mert ahány homiletikai szabályt csak lehet, azokat ma mind-

⁹¹ Stott: *Hiszek az igehirdetésben*, 269.

⁹² The Strengths and Seductions of Humor (Part 1) <https://www.preachingtoday.com/skills/themes/humor/200403.8.html> (Letöltés: 2018. január 22.)

⁹³ The Strengths and Seductions of Humor (Part 2) <https://www.preachingtoday.com/skills/themes/humor/200403.5.html> (Letöltés: 2018. január 22.)

⁹⁴ A prédikáció pontos szövegét lásd a függelékben.

egyiket meg fogom szegni...”⁹⁵ Homiletikagyakorlatokat vezetőként ez a mondat azért is tud humoros lenni a teológusok gyülekezetében, mert az én feladatom, hogy újra és újra felhívjam figyelmüket a hibák kijavítására és a homiletikai szabályok betartására. S lám, borul a rend, inkongruens helyzet áll elő, amikor a homiletikai gyakorlat vezetője homiletikai szabályokat szeg meg. Végül is három hibára hívtam fel a teológusok figyelmét. Az első szabály, amit sokat hallottak Nagy Istvántól: „A prédikáció nem bizonyágtétel, hanem írásmagyarázat.” Én úgy kezdtem, hogy ma inkább csak egy bizonyágtételt hallnak tőlem, ami végül is nem volt teljesen igaz, mert annak ellenére, hogy nagyon személyes módon került megfogalmazásra a prédikáció, végül is az írásmagyarázat biztosította a konkrét üzenetet, amire felépült. A másik megszegett szabály az volt, hogy „Ne beszélj arról, hogyan talált meg a textus, sem arról, hogyan készültél fel a prédikációra.” Erre is felhívtam a figyelmet, hogy ezt most meg fogom szegni. Mivel ez a két figyelemfelkeltő humoros kitérés közvetlenül a szintén humoros elemeket tartalmazó bevezetés után volt hallható, így különösebb dilemmával nem kellett szembenéznem. Nem úgy a harmadiknál, amely a prédikáció $\frac{3}{4}$ részénél volt hallható. „Most jön a következő homiletikai hiba, amit Pista bácsi csak »lelki sztriptíz«-nek nevezett. Egy meglehetősen személyes példát szeretnék az életemből elmondani nektek, ami nem is tartozna ilyen nagy hallgatóságra.” A Nagy Istvántól származó kifejezés humorosnak számított az igehallgató közönségen belül, sokszor használták maguk is ezt a két szót humoros kontextusban. Természetes módon önkéntelenül is nevetést csalt elő. Amikor előtte hosszú perceként keresztül beszéltem arról, hogy mi történik, amikor végleg lecsukjuk majd a szemünk, a hallgatóság metakommunikációjából érezhető volt, hogy a feszültség elérte a tolerált szintet. A prédikáción belüli gondolatváltásánál másodpercnyi időm volt arra, hogy konkrét döntést hozzak, felvállaljam az előbb idézett és a jegyzetemen előttem lévő humoros kitérést vagy sem. Nem fogja-e hirtelen összedönteni mindazt, ami az elmúlt negyedórában összeállt a prédikációban? Ez komoly dilemma volt, mert tételt bírt, ugyanis a prédikáció itt fordult a megoldás irányába. Éreztem, egy kontrolálatlan nevetés szükségtelenül romboló lenne. De aztán az ott meghozott döntés mégis a humor használata mellett szólt, és végül jó döntésnek bizonyult. A hallgatóság úgy reagált rá, mint akik – képpel élve – hosszabb víz alatt töltött idő után feljöhetnek a víz felszínére, mély levegőt vettek a humor rövidke fázisa alatt, majd újra lebuhtak velem a

⁹⁵ Hogy a humor mennyire jól meg tud maradni, arra jó bizonyíték az, hogy a teológushallgatók három évvel később is emlékeznek rá.

mélybe, hogy megértsük az ige megoldását. Hogy a humor hogyan tud pozitív értelemben feszültséget oldani, itt most betűkbe foglalni nehéz, de áldott dolog volt ott megtapasztalni.

A humor szinte kiaknázhatatlan kincse a beszélő és a hallgató közötti identifikáció megteremtése. Az együtt nevetés együvé tartozást jelent. Főleg nagy kincs ez, amikor ismeretlen gyülekezet előtt kell prédikálni. Egyszer az egyik gyülekezet csendes hétvégére készült, de a lelkipásztor egészségügyi problémái miatt meghíúsult az elutazás. Így a csendes hétvégére jelentkezettek nagy része vasárnap reggel a saját templomában gyülekezett, és kellenlenül várta az egyik szomszédos gyülekezetből érkező helyettesítő prédikátort. Mivel a vendég prédikátor gyorsan felmérte, milyen helyzet fogadja majd őt bent a templomban, a következő humorral kezdte.

– Kedves Testvérek! Lelkipásztorotok a legalkalmasabb embert kérte fel arra, hogy ma reggel itt köztetek szolgáljon. Amikor a szemek kezdtek elkerekedni a verbálisan megfogalmazott nagyképűség hallatán, a vendég prédikátor így folytatta:

– Nagyon tapasztalt vagyok abban, hogyan prédikáljak Krisztusról olyanoknak, akik szívük szerint valahol máshol lennének inkább. A felszabaduló nevetést követően pedig immár megszólalhatott az evangélium is.

Robinson így ír a humor használatáról hasonló szituációkban: „Egy prédikátornak a saját gyülekezetben nem indokolt minden egyes esetben humorosan indítania a prédikációt. De egy vendégprédikátor esete más. Meg kell gondolja, hogy él-e a humorral a prédikáció bevezetőjében, mivel ott nem csupán a prédikációról van szó, hanem magáról a prédikátor személyéről is. Mert egy ismeretlen a prédikátornak a humor segít a kapcsolat kiépítésében és az összhang megtartásában. Az ismeretlen embert könnyebben elfogadják, ha tud nevetni, ha nem veszi túl komolyan magát. Az ilyen emberekkel mindenki hamarabb és könnyebben kerül kapcsolatba.”⁹⁶

De egy jól ismert gyülekezet előtt sem elhanyagolható az identifikáló célú humor használata. A mellékletben olvasható exhortációs prédikációm bevezetése hosszan ecseteli, hogyan éreztem magam akkor és ott a teológia nagy dísztermének szószékén mogorván merengő püspökök tekintetének keresztüzében. A „remegő térdeken” álló homiletika tanár „egy szintre ereszkedik” azokkal a teológus hallgatókkal, akik a homiletika gyakorlatukat esetlegesen szintén remegő térdeken abszolválják. Mindez most így leírva nagyon félelmetesnek látszik, ami

⁹⁶ The Strengths and Seductions of Humor (Part 1)<https://www.preachingtoday.com/skills/themes/humor/200403.8.html>

szerintem közel sincs így a gyakorlatban, de a teológusok szempontjából értékes lehet a mosoly, amivel egyrészt megmosolyogják, másrészt empatikusan azonosulnak a homiletika tanárukkal, aki izgul, hogyan fogadják majd a prédikációját.

„A humor megmutatja emberi törékenységünket.”⁹⁷ Ennek egyik legjobb eszköze, ha az igehirdető tud önmagán nevetni. Thomas Long írja: „Mivel Isten Krisztusban megtörte a bűn és halál erejét, ezáltal a keresztyén gyülekezetek a prédikátoraikkal együtt szabadok arra, hogy nevéssenek önmagukon.”⁹⁸ Önmagában is kifejező Gyökössy Endre szállóigévé vált boldogságmondásokon alapuló bölcsessége, mely szerint „Boldogok, akik tudnak saját magukon mosolyogni, mert nem lesz vége szórakozásuknak.” Az élet, a személyiségünk, az egyház, a gyülekezeti lét önellentmondásait segít értelmezni és egyensúlyba helyezni a humor használata. Greely élesebben fogalmaz, amikor azt írja a karót nyelt, önmagukat túlságosan is komolyan vevő teológusokról, akik nem képesek megfelelő könnyedséggel tekinteni önmagukra: „csak a parúzia után negyed órával kezdenek el önmagukon mosolyogni.”⁹⁹

Az önmagunkon való nevetés másik haszna, hogy elválasztja az erényeket a bűnöktől. Azaz nem csak identifikálni képes különböző embereket egy közösségbe építve, hanem az értékek között differenciálni is. Korábban a tanulmányban tettem erre utalást, hogy az igehirdetővel egyet nem értőket nem pellengérezheti ki a prédikátor. „A humor nagyon fontos eszköz, amikor saját bűneinkkel foglalkozunk és nem a másokéival.”¹⁰⁰ Így például az a vicc nem fér bele, amikor az ateista méltatlankodik a hívő embernek: – Az nem fair, hogy a zsidóknak is megvannak a maguk konkrét ünnepnapjaik, például a Hanuka kiszlív hó 25-én, a keresztyéneknek is megvannak a maguk konkrét ünnepnapjaik, például karácsony december 25-én, mindeközben az ateistáknak meg nem jár semmilyen ünnepnap. Mire a hívő ember visszakérdez: – Mit szólnál az április 1-hez? A prédikátor viszont megteheti azt a saját közösségére nézve, önmagát is beleértve természetesen, hogy olyan humort alkalmaz, amelynek segítségével a közösség együtt nevet önmaga felett. Ilyen lehet például: „A másvilágon Szent Péter végigvezeti az új érkezőt, miközben megmutatja, hogy melyik szobában mely felekezetek vannak jelen. – Ebben a szobában találhatóak a katolikusok. Kissé tovább: – Ebben a szobában pedig az evangélikusok, majd ebben a szobában találhatóak a baptisták. Ott a folyosó végén pedig nagyon csöndben kell lépkedni, mert ott vannak a reformátusok, de ők azt hiszik, hogy rajtuk kívül nincs más itt a mennyben.” A humor ilyen módon való használata könnyebben

⁹⁷ Davis: *Secrets of*, 125.

⁹⁸ Thomas G. Long: *The witness of preaching*, WJK, 1989, 16.

⁹⁹ Greely: *Humour and ecclesiastical ministry*, 140.

¹⁰⁰ Niebuhr: *Humor and faith*, 119.

eljuttatja a hallgatót, hogy az üdvösség kizárólagos birtoklójaként – aki a viccben a humor tárgya – gondolja át eddigi értékeit, és bízza Istenre az üdvösség kérdését. Mindez ok-okozati összefüggésben, esetleges moralizálással fűszerezve nem tudna ilyen hatékony módon rámutatni arra, amin változtatnunk lenne érdemes.

Tanulható-e a humor? Amennyiben elvárjuk egy igehirdetőtől, hogy kommunikációjának minőségét egyre csak növelje, úgy elvárható-e az is, hogy fejlődjön a humor használatában? Empirikus kísérletek rámutatnak, hogy a genetika kevésbé befolyásolja a humorérzék kialakulását és fejlődését, sokkal inkább a szocializáció.¹⁰¹ A gyermekek humorképességeiről már volt szó a tanulmány első részében, most csak arra koncentrálunk, hogy felelőssége-e egy felnőtt embernek tudatosan fejleszteni a saját humorérzékét? A válasz: igen. A humor tanulható, s talán nem túlzás azt mondani, hogy saját magának használ vele a legtöbbet, aki ebbe energiát fektet. Tudatosan kiküszöbölhetőek hibás beidegződések, érzelmi torlaszok, kognitív gátak. Szerte a világon léteznek humorérzék-javító kurzusok, amelyeket személyre szabottan és egyszerre vezetett módon lehet végigjárni és önreflexiók segítségével mérni az előrelépést. Tehát egy igehirdető nem tesz rosszat, ha igyekszik látni önmagát, min képes vagy képtelen nevetni, illetve mit tehetne azért, hogy gátlásain felül tudjon emelkedni.

A humor használata szabadságot és örömet fejez ki. Niebuhr állítja, hogy a humor és a hit az emberi lélek szabadságának kifejezőeszközei.¹⁰² Szénási Sándor szerint: „A forma lelke: az öröm. [...] Örömhírt hirdetünk, de ha valaki némafilmről nézne bennünket és hallgatóinkat, bizonyára nem találná ki a film címét: Az Örömhír és hallgatói.”¹⁰³ A humor kifejezi az Úrban való örömet. A misszió szempontjából pedig különösen is fontos, hogy az igehallgató közösségek a szabadság és az öröm jó illatát árásszák maguk körül. A Szentlélek pedig a megszentelődés útján Barth szentenciájára irányítja a figyelmünket: „Az öröm a hála legegyszerűbb formája.”¹⁰⁴ Az örömhír tehát szabaddá tesz az örömrre, az Isten ígéje és kegyelme pedig a humorra.

Á HUMOR VESZÉLYEI AZ IGEHIRDETÉSBEN

Most nem kívánom felsorolni a humor hasznának ellentéteit, csupán néhány olyan fontos határpontra kívánok rámutatni, amit semmiképpen sem szabad

¹⁰¹ Bagdy – Pap: *Ma még nem nevettem*, 378–379.

¹⁰² Niebuhr: *Humor and faith*, 112.

¹⁰³ *Hirdesd az igét*, 314.

¹⁰⁴ <https://www.goodreads.com/quotes/3245177-joy-is-the-simplest-form-of-gratitude> (Letöltés: 2018.01.29.)

egy igehirdetésben humor ürügyén átlépni. Akikben van ellenérzés a humorral szemben, bizonyára jó okuk van rá, hiszen hallhattak olyan humort – akár prédikációban is –, amely vagy a tartalma, vagy a formája miatt sértő volt. Sajnos nem csak élni, de visszaélni is lehet a humor eszközével, ahogy arról már írtam fentebb a humor mint eszköz bekezdésben.

Egyszer valaki így fogalmazta meg: van humor, amelyeken az emberek nevetnek, de az angyalok sírnak. Az a jó humor, amelyen az angyalok együtt nevetnek az emberekkel. A helytelen humor a prédikációban tehát nem használható.

Az első és legnehezebb kérdés, hogy hol kezdődik a helytelen humor? Erre véleményem szerint nincs egzakt válasz. A humor használata az igehirdető felelőssége, ugyanis az igehirdetőnek ismernie kell annyira a gyülekezetet, hogy el tudja dönteni, van-e helye az adott humornak a prédikációban vagy sem. „... ismeretlen hallgatóság előtt nagyon biztosnak kell lenni a humor hatásában. Megtörténhet, hogy egy humoros történet a saját gyülekezetben nagy hatást vált ki, míg egy másikban még egy mosolyt sem.”¹⁰⁵ Röviden tehát, a gyülekezetszerűség a humor használatakor többszörösen is fokozott elvárás.

A humor nem mindig építő. És ez nem csak a mocskos és durva viccekre érvényes kifejezés. Ezeket minden egészséges lelkületű igehirdető ki tudja szűrni és el tudja kerülni. Ugyanakkor itt ismételtelen csak az önismerethez kanyarodunk vissza. A humor nemcsak olajozni tud, de gátolni is. Leginkább kapcsolatokat. Amikor az igehirdető személyes, vagy akár egész gyülekezetével szembeni kapcsolatában a humort elrejtőzködésre használja, az a humor semmiképpen nem tud építő lenni. Amikor a humor azt a célt szolgálja, hogy távol tartsunk magunktól másokat, vagy az élet nagy kérdéseit, akkor érdemes megvizsgálni az elrejtőzködés belső okait önmagunkban. Ez a prédikálás folyamatában is megjelenhet. Kérdések, amikkel nem merünk szembe nézni és a komolyság helyett a komolytalansággal üjtjük el fenyegető közellétét, nincsenek építő hatással a prédikációra sem. A humor nem jelenthet menekülést, mert akkor nem a Krisztusban nyert szabadságból ered, hanem a félelmek függő helyzeteiből. A humor célja, hogy elvezessen a szabadítóhoz, Krisztushoz és nem fordítva.

Természetesen a bántó vicceket el kell kerülni. De hogy hol húzódik a bántó és a még „befér” kategória közötti határvonal, azt nehéz megmondani. Mindenesetre, a humor minden formája magában hordoz egyfajta szociális alá- és fölérendelési sémát, amiből a fölényelmélet is ered. A humor tartalmi, formai és szociális viszonyokat meghatározó minősége tehát ebben a helyzetben jó

¹⁰⁵ The Strengths and Seductions of Humor (Part 1) <https://www.preachingtoday.com/skills/themes/humor/200403.8.html>

humorérzékét és ismételten jó „hallgatóságérzékét” kíván meg. Ez azt jelenti, hogy a gyülekezet felé irányuló legmélyebb szeretetből fakadjon fel az igehirdetés humora, és akkor minden biztonnyal építeni, felemelni és gyógyítani fog.

Míndezekből kifolyólag a sztereotípiákat megerősítő humor nem használható. Ilyenek többek között: az ún. zsidóviccek, cigányviccek, anyósviccek, románviccek, szomszéd településről szóló viccek stb. Tartalmilag nézve nem csak emberi kapcsolatok esetében kerülendőek a sztereotípiák, hanem az Istenről, a mennyről vagy a poklóról szóló sztereotípiákat megerősítő viccek is kontraproduktívak. A magyar nyelvben sok olyan „pokoli” vicc létezik, amelyek szerves kelléke az üst, kénes tűz, vasvilla stb. A mennyország portása is jól ismert sok nem egyházas ember előtt Szent Péter személyében. Mindezek egy az igehirdetés által legitimált és megerősített sztereotípiák, és nem építik az ige tanítását és összefüggéseit.

Végezetül pedig a humor nem evangélium. A humor rá tud mutatni a bűnökre, de nem tudja őket feloldozni, el tud vezetni a jó irányba, de nem tud eljuttatni a célba. Niebuhr szerint a nevetés a hitvallás templomának előszobája, de fontos tudni, hogy ebből az előszobából nyílik egy másik ajtó is, amely a cinizmus templomába vezet.¹⁰⁶ Egyáltalán nem mindegy melyik ajtón lépünk be, mert a hitvallás templomába csakis a bűnbánat útján lehet bejutni. S ez a bűnbánat mélyebb attól, mint amit a humor által önmagunk felett gyakorolni vagyunk képesek. Erre a bűnbánatra a Szentlélek vezet el, aki szuverén és szabad arra, hogy a humort is felhasználja a megszentelődés kimunkálásában, de az egyértelműen biztos, hogy nem a cinizmus, hanem az Isten dicsőítéstemplomába kíván elvezetni minden hívő embert. A cinizmus tehát az egyik legnagyobb veszély, ami helyet kaphat egy prédikációban, mert a cinikus humor egyenlő arányban növekszik a hit hiányával.

BEFEJEZÉS

A tanulmány kezdetén azt a kérdést tettem fel, hogy van-e, lehet-e létjogosultsága a humornak az prédikációban? Többféle – filozófiai, pszichológiai, kommunikációs és természetesen teológiai – érv mentén aztán levontam a tanulságokat a homiletikára nézve, miszerint nem csak jogosultsága van, de szükség is van a humorra a prédikálásban. Ahogy azt minden jóérzésű igehirdető tudja: a végletek között kell megtalálni az alkalmas utat a humor használatához, hogy segítsen a kommunikációban. De hogyan is fogalmazhatnám meg legfrappánsabban ezt a két végletet, amit hasznos elkerülni? Valahogy a következőképpen: rossz az a

¹⁰⁶ Niebuhr: *Humor and Faith*, 121.

hely, ahol nincs helye a humornak, de még rosszabb az, ahol csak annak van. Valószínű, hogy igaz lehet ez az egyházunkra, a teológiánkra, a gyülekezeteinkre és a prédikációinkra nézve is.

FÜGGELÉK

Exhortációs istentisztelet a KRE HTK-án 2015. december 3-án.

Advent színei: fekete, szürke, fehér

Lekció: 1 Kor 15,1–14

Textus: Jn 14,1–3

2007. november 27-én, advent első hetében prédikáltam először exhortációs istentiszteleten itt, a teológián. Professzorom, dr. Boross Géza írta be magát erre a napra, de aztán azt mondta, most már eljött az én időm. Emlékszem a textusra is: Lázár feltámasztásának története volt. Lehet, el sem hiszitek, de remegett a lábam. Ott ültek velem szemben azok a korombeli diákok, akikkel azelőtt 2–3 éve még együtt ültünk az iskolapadban, akikkel együtt lógtunk. De ha ez nem lett volna elég, ott ültek a professzoraim is, akik, ha éppen nem aludtak el, talán a hallgatókkal együtt, árgus szemekkel vizsgálták, hogy vajon miért pont engem hívott meg Boross Géza prof. tanársegédnek arra a tanszékre, ahol a prédikálást is tanítják. Nem hiszem, hogy ennek okáról végül is meg tudtam volna ott, akkor győzni bárkit is. Szóval, nem volt könnyű. S ezt követően volt még jó néhány exhortáció, ahol remegő térdekkel prédikáltam, és ez a mai is egy kicsit ezek közé fog tartozni. Igen, van bennem egy kis remegés, lehet félelemnek is nevezni, mert olyan területre merészkedem most, ahol még keveset jártam. Egyrészt azért, mert ahány homiletikai szabályt csak lehet, azokat ma mindegyiket meg fogom szegni, másrészt a mai prédikációt leginkább egyik Isten-élményem inspirálta, s erről nem lehet nem személyesen beszélni, s hát ez nem igazán volt eddig jellemző rám, mert hát a prédikáció ugye nem bizonyágtétel, de a mai mégis az lesz, s ezzel el is követem az első homiletikai hibát. Aztán előre bejelentem, hogy nem lesz három pont. Sőt leginkább nem is innen a pulpitról prédikálnék, hanem személyes beszélgetésben mondanám el a feltámadott Krisztussal való találkozásom élményét, ahogy tették azt az első keresztyének is, és ami bensőséges beszélgetést a görög nyelv úgy mond el, hogy homileó/homilein. Valahogy úgy, ahogy az az ötszáz testvér mesélte el tapasztalatait, akik látták a feltámadott Urat.

Szóval, első exhortációs prédikációm adventkor hangzott el. Azóta, 12 éven át viszont mindig a szemeszterek első csütörtökeire írtam be magamat, mert jobb szerettem minél előbb soron következni. Most viszont jó előre, még a kezdő Kari Ülés előtt elkértem ennek a félévnek az utolsó exhortációját Dékán Úrtól, mert Isten rám bízott egy adventi ígét még valamikor nyár közepén, s ennek élményét szeretném ma megosztani veletek is. *...ismét eljövök, és magam mellé veszlek titeket, hogy ahol én vagyok, ott legyetek ti is.*

A második homiletikai hiba az, hogy ne mesélj arról, hogyan jutottál el az alapígéhez, és hogyan készültél fel a prédikációra. Nos, én szeretném nektek elmondani, de ahhoz pont egy évvel ezelőtti eseményhez kell visszatérnem. Itt ültünk egy éve is ugyanebben a teremben, december első csütörtökén, együtt hallgattuk Isten ígését, amikor Nagy István, vagy ahogy mi szólíhattuk, Pista Bácsi, nem érezte jól magát, ezért ki kellett mennie a zsibongóba, hogy újra erőre kapjon. Néhány kollégája körében, hosszú percekét töltött fekvé a még most is ott lévő régi ágyon, s nagyon félelmetes volt látni, sőt átélni, ahogy ebben a néhány percben az elmúlás szele, pontosabban szürkesége megcsapott, megrémisztett bennünket is. Aztán pontosan egy hónap múlva, január 3-án kaptuk a gyász hírt: elköltözött az élők közül. Sokunk számára megdöbbentő volt ez a gyors eltávozás.

Nyilván különbözőképpen éltük meg az ő halálát, azaz ki könnyebb, ki nehezebb teherként hordozta/hordozza ezt a gyászt, de ami engem illet, számomra elég nehéz időszakot jelentett ennek az évnek az első fele. Egészen pontosan azt éreztem, hogy amilyen gyorsan történt az utolsó hónap, olyan lassan vándorogtak utána a hetek és a hónapok. Persze tudtam, hogy Krisztus feltámadt a halálból, és azt is tudom, hogy én is, Pista bácsi is, és mindenki, aki hisz Krisztus feltámadásában, fel fog támadni. Ám ha lehetek őszinte, az érzéseim nagyon is össze voltak zavarodva. A 116. zsoltár szavaival élve: „Körülfontak a halál kötelei, a sírtól való rettegés fogott el engem, nyomorúságban és bánatban vagyok.” Pontosabban voltam, s erről is szeretnék ma nektek beszélni, hogyan adott Isten kiutat a bánatból és a nyomorúságból, a sírtól való rettegésből. Isten elém hozott egy bátorító gondolatmenetet, ami nem csak az értelmemen, de az érzéseimen keresztül is valami nagyon mély békességet és biztonságot adott és ad most is. *„...ismét eljövök, és magam mellé veszlek titeket.”* Így a mai napon szeretnék titeket nem csak értelmes, logikus, hárompontos sermo segítségével, hanem egyszerűen az Isten ígésének ereje által érzelmileg is megerősíteni, sőt bátorítani (exhortálni) abban, hogy Jézus ismét eljön. Akár ebben az életben, akár halálom pillanatában, de meglátom őt.

Hadd mondjam most itt el, hogy ha valaki, akkor én mindig elhárítom a halál és az advent kapcsolatát, akár gyülekezetben, akár teológusok között, mondván: ki lehet annyira biztos benne, hogy előbb fog meghalni, mielőtt Jézus visszajön.

Így, tehát jogos a kérdés: miért is beszélek akkor adventkor a halálról? Bod Péter az adventtel kapcsolatos bibliai tanítást így foglalta össze: „A mi Urunk Jézus Krisztusnak négy adventusa vagy. Először, midőn testben megjelent. Másodszor, midőn a szívbe bészáll és az embert megtéríti. Harmadszor, midőn halála óráján elmegy az emberhez, és negyedszer, midőn eljön ítéletre.” A harmadik vasárnap gondolata ez: „midőn halála óráján elmegy az emberhez”, azaz adventi hitem szerint erre az életre vetett utolsó pillantásom egyben a Krisztus arcának megpillantása is lesz számomra.

Na de itt jön a legnehezebb kérdés. Mennyire érdekel ez most titeket? Tizenéveseket, huszonéveseket? Az egyik szemináriumon egyikőtök épp azt fogalmazta meg – hozzáteszem jogosan –, hogy a ti korosztályotokban még nem kérdés a halálkérdés. Érthető. Fialok vagytok. Célok, tervek, ambíciók vannak előttek. És ez így van rendjén. Ám ugyanakkor abban talán egyetértünk, hogy egyszer az ún. halálkérdés is ránehezedik az emberre, mert nem tudunk úgy élni (még ha szeretnénk, akkor sem), hogy ne mennénk át a halál völgyén. Vannak megdöbentő hírek: egyik barátom egy éve leült este újságot olvasni, és nem állt fel többé. Egy másik tragédia, valaki egy gyülekezeti táborban foci közben összeesett.

És vannak hírek, amelyek elkerülhetetlenek, mert tudjuk, hogy egyszer be fog következni. Amikor észreveszem, hogy egy fekete zászló lobog a Ráday u. 28. bejárata felett, mindig összeszorul a szívem. Vajon ki? Az elmúlt években így búcsúztunk több idős professzorunktól is: 5 éve Boross Gézától, 4 és fél éve Bolyki Jánostól, és bő egy éve Ladányi Sándortól. S talán sokatokban még élhet a kép, ahogy egyik professzorunk, aki élet és halál között küzdött az életéért, kemoterápiás kezelése között arról prédikált a múlt tavasszal nekünk, hogy az üdvösségünkkel törődni kell. (Erre még visszatérek.) Azt gondolom, hogy fiatalságotok ellenére, ilyen tapasztalatokkal ti is bírtok. Ezért nehezen tudom elképzelni, hogy hitben járó, érett emberekként, ne foglalkoztatok volna még soha azzal a kérdéssel, mi lesz akkor, ha a halál értem jön. S akkor még nem is beszélünk a gyászról, amit hordoznunk kell, lehetőleg a feltámadásba vetett hittel.

Nos, Isten advent első hetében érzelmileg is fel kíván készíteni bennünket, hogy a válaszuk erre a kérdésre ne csak „biztos tudás” legyen Krisztus feltámadásáról, hanem „szívbeli bizalom” is egyben a Feltámadottban. Itt korrigálok is az egyik előző mondatot, mert nem a halál, hanem Jézus jön el értünk halálunk óráján, ez az adventi bátorító üzenetünk, és ez a mai ige bátorítása: „*ismét eljövök, és magam mellé veszek titeket, hogy ahol én vagyok, ott legyetek ti is.*”

Minden nyelv őrzi valahogy és valahol a képi gondolkodásában, hogy a halál pillanatában útra kelünk, mely útnak van célja, és van kísérője is. A cél lehet a túlvilág, a Stüx másik partja, a nirvána, az örök vadászmezők, egy újabb test. A kísérő lehet Khárón vagy a nagy kaszás, aki elkíséri az útra kelőt. Nos, ez a kép

nem hiányzik a Biblia képvilágából sem. A mitológia képei elég bizonytalanok, és ingoványos talajon át próbálnak meg eljutni a biztonsághoz, de nem úgy a Jézus által használt kép és üzenet. Masszív, stabil és robosztus, mint egy híd az ingovány fölött.

„ismét eljövök, és magam mellé veszlek titeket, hogy ahol én vagyok, ott legyetek ti is.”

Adtam ám címet is ennek a mai prédikációnak: Advent színei: fekete, szürke, fehér. Na de miért pont ezek a színek: fekete, fehér, szürke? Így, év végén, ha visszatekintünk az esztendőre, nemcsak Nagy István halála jut eszünkbe, hanem az a rekordszámú esküvő is, amelyet teológusok kötöttek a nyáron. A fekete a temetés szimbóluma, a fehér az esküvő szimbóluma, a szürke pedig a hamué. Itt van ez az ige. Jól ismerjük. Többször is idézzük ezt a szakaszt. Főleg temetéseken szokás. Olyan szép. Aztán addig ismételtetjük, hogy teljesen elszürkül az ajkunkon, és különösebb jelentés nélkül csak a szavak vannak ott az agyunkban, ugyanakkor a szívünket nem tudja már felmelegíteni. Mert a hamu sohasem melegít. Így aztán fel sem tűnik az a feszültség, hogy itt Jézus szándékosan összekeveri a feketét a fehérrel. Pontosabban: a temetést az esküvővel. De nem azért, hogy szürkét kapjon a végén, hanem azért, hogy mindent kifehérsítsen, azaz mindent, még távozásunk pillanatát is örömtelivé és békéssé, utolsó pillantásunkat is ragyogóvá tegye számunkra, amelyen átragyog a megpillantott Krisztus dicsősége. *„És ha majd elmentem, és helyet készítettem nektek, ismét eljövök, és magam mellé veszlek titeket, hogy ahol én vagyok, ott legyetek ti is.”*

A zsidó szokás szerint a vőlegény eljegyezte a menyasszonyt, majd eltávozott, és az atyja házánál felépített egy hajlékot, a leendő közös hajlékukat. Majd ismét visszatért, és feleségül vette jegyesét, akit aztán magával is vitt az új otthonukba, és onnantól fogva már együtt éltek. Számomra nem volt nyilvánvaló, hogy ebben az igében az esküvő előkészítésének lépéseiről van szó, de annál jobban örültem, amikor ez kiderült számomra. Ugyanakkor azt látnunk kell, hogy Jézus ezzel sokkolni kívánja a hallgatóságot, hiszen a halálból való visszatérését ehhez az esküvői képhez hasonlítja. Még érthetőbben: a temetéseket az esküvők szintjére emeli. A gyászjelentéseket az esküvőre való meghívás izgalmával azonosítja.

Tavasszal több teológus is meghívott az esküvőjére. Zoli és Luca, Christopher és Fanni, Szandiék, Ádámék, Édesék, Széniék, Heniék... azt gondolom legalább egyiken, sőt néhányat akár több menyegzőn is részt vehetett, ahogy én magam is tettem ezt. És akkor még nem is beszéltünk arról, hogy mennyit segítettek egymásnak az előkészületekben, lóti-futiban, szervezésekben. Tán még a visszaemlékezés is fárasztó némelyiketeknek. Ám nem kérdés: az esküvők remek hírek, az esküvők nagyszerű események. Akárcsak a temetések – mondja Jézus ebben a történetben.

Ajjaj! Nem sokkoló ez? Főleg a gyászolóknak?

De igen! És nem véletlenül! Mert Jézus itt valami nagyon fontosat kíván mondani! Mindkettő: az esküvő és a temetés új korszak, új név és új otthon ünneplését jelenti. Nem csak a túlvilágot, még csak nem is egy új világot, hanem egy jobb világot ígér itt Jézus saját szerelmeseinek, nekünk, akiket karon fog, rájuk mosolyog és hazakísér, hogy mi is ott legyünk, ahol Ő van.

Vajon mennyire megbízható ilyen régi, sőt ókori mondatokra rábízni élethalálkérdéseinket? Nem elméletileg, mert ahhoz nem kell bizalom. Ellenben egzisztenciális félelmeink és rettegéseink szintjén, mennyire megbízható egy ilyen régi mondat a Biblia lapjáról? Amikor végleg lecsukom a szemem, valóban meglátom őt? Valóban eljön értem, és valóban elkísér az örök hajlékba? Igaz adventnek ez a Bod Péter által megfogalmazott bibliai reménysége, hogy Jézus ismét eljön, és magához vesz engem halálom pillanatában?

Most jön a következő homiletikai hiba, amit Pista bácsi csak lelki sztriptíznek nevezett. Egy meglehetősen személyes példát szeretnék az életemből elmondani nektek, ami nem is tartozna ilyen nagy hallgatóságra. Amikor feleségemmel úgy-mond „járni” kezdtünk, teológiai tanulmányinkból már csak öt hónap maradt hátra. Abból az ötből hármat Hollandiában tölthettem el ösztöndíjas diákként. Nem volt könnyű. De ha ez nem lett volna elég, elmondtam neki, hogy ezen túl még két teljes évig leszek ösztöndíjas külföldön, miközben ő pedig akkor már elkötelezte magát az egyik gyülekezetben segédlelkészként. Ettől függetlenül persze tudtam, hogy őt szeretném majd feleségül venni, még ha az út nem is éppen ideális, ami a házasságkötés napjához elvezet. Ezt elmondtam neki is mielőtt elindultam. Így hát több ezer kilométerre egymástól, amikor még nem volt fapados légitársaság, Google video chat, Facebook, Skype, Viber és hasonló, csak kaparós telefonkártya (hihetetlen, hogy ilyen kőkorszakban voltam 25 éves, nemde?), egyetlen ígéret maradt: két hosszú év múlva visszajövök hozzád, feleségül veszek, és onnantól fogva együtt leszünk.

Amikor aztán két év múlva az óbudai templomba bekísértem a menyasszonyomat az Úr asztala elé, az bizony elmondhatatlanul érzés volt (így nem is próbálkozom meg vele). Amikor pár hétre rá beköltözhattünk az egyik icipici segédlelkészlakásba, nagyon teljesnek éreztük az életünket. Jó volt bízni egymásban, és megérte bízni egymásban. Nemcsak közös életet kaptunk, de jobb életet is kaptunk e bizalom által. Ha most itt meginterjúvolhatnám Zolit és Lucát, Christophert és Fannit, Szandit, Ádámot, Gábort, Szénit, Henit, azt gondolom, ők is ezt tudnák elmondani: érdemes volt várni, érdemes volt bízni. Az élet nem csak más lett, de jobb is lett együtt!

Ugyanakkor, amikor arra gondolok, hogy Jézus, – akit sokkal megbízhatóbbnak és hűségesebbnek tartok magamnál, és akinek a szeretete sokkal mélyebb,

mint az enyém – nekem is megígéri ebben az ígében, hogy ismét eljön, és maga mellé vesz engem, akkor ezt így is képzelem el, ahogy le van írva. Halálom pillanatában meglátom őt, a vőlegényt, aki értem jön, hogy átkísérjen az örök hajlékba, ahol boldogan élhetek vele egy jobb és teljesebb életet.

Hogyan is látom ezt magam előtt? Mint amikor egy esküvő alkalmával a menyasszony apja bekíséri leányát és átadja őt a vőlegénynek. Fáj a szíve, de boldog is egyszerre, mert tudja, hogy a vőlegény megbízható és szavatartó, és örökké szeretni fogja a lányát. Eszembe jut idős professzorom, akinek utolsó kérése Istentől csak az volt, hogy ha lehet, akkor ne kórházban, hanem otthon, szeretett felesége mellől kelljen távoznia. S az Úr kegyelmes volt hozzá, így is adta meg neki. Miközben még fogta felesége kezét, ott abban a jobb világban szeme már látta Jézust, aki kézen fogta őt és elvezette az örök hajlékba.

Valahogy így látom magunkat is, akik itt vagyunk ebben az életben és gyászt hordozunk. Fájó szívvel ugyan, de teljes örömmel tudjuk rábízni szerettünket a vőlegényre, mert tudjuk, hogy szavatartó és megbízható, és örök szerelemmel szeret.

Hát ez volt az én egyik Isten-élményem, ami nem csak Nagy István halálát segített több bizalommal hordozni, de bizony sok félelmet is elvett a szívemből, és ezért is szorított ez belülről, hogy nektek is elmondjam.

Ígértem, hogy visszatérek Németh Dávid prédikációjára, amelyet 2014 tavaszán mondott el épp kemoterápiás kezelése közepette. Kicsit ijesztő volt látni téged haj nélkül, legalább 15–20 évet öregedve, mintha nem is a szószékről, hanem a halál sötét völgyéből prédikáltál volna, de annál inkább biztató volt hallani azt az üzenetet, amit Isten akkor rád bízott a királyi menyegző példázata alapján (Mt 22,1–14). Németh Dávid professzor prédikációjából idézem most a kezdő sorokat: „Istennek szívügye a mi üdvösségünk. Ez az örömhír fogalmazódik meg ebben a példázatban. Mégis végighúzódik rajta egy szomorkás alaphangulat, mert kiderül, hogy az embernek nem szívügye az üdvössége. Pedig nem is gondolnátok, hogy milyen nagy szükségünk van az üdvbizonyosságra, arra a biztos tudatra, hogy nem csak folytatása van az életünknek a halál után, hanem jobb, hadd mondjam így: irigylésre méltóan jobb folytatása lesz annál, mint amiben itt volt részünk. Ezt hittem mindig, de megvallom, mindig csak másokkal kapcsolatban gondolkodtam rajta. Sok-sok hívő testvérünk, meg a szüleim temetésén az vigasztalt, hogy ott vannak, ahol legjobb lenni az embernek. Most, hogy szembe kellett néznem a halállal, Isten világossá tette, hogy semmi más nem adhat bátorságot és békességet, csak az, hogy királyi menyegzőre vagyok hivatalos.”

Isten királyi menyegzőre hív bennünket, ahol nem cselédek, és még csak nem is egyszerű vendégek, de maguk az ünnepeltek lehetünk a vőlegény jobbán, és nekünk örvend majd az egész menny.

Hogy fogok-e valaha félni a haláltól ebben az életben? Magamat ismerve van rá esély. Továbbá fogok-e vagy tudok-e majd akkor is így bízni Jézus ígéréteiben? Bízom benne, hogy erre is lesz esély. De azt el tudom mondani már most nektek, hogy a halál által feltett nagy kérdésre nem csak biztos tudásom van a Biblia alapján, hanem ígéretem és egyben bizalmam, hogy Jézus, a hűséges vőlegény ismét eljön, és maga mellé vesz engem, hogy ahol ő van, ott legyek vele én is. Ámen.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ALLPORT, Gordon W.: *Pattern and growth in personality*, New York, 1961. 290–294. <https://archive.org/stream/in.ernet.dli.2015.199562/2015.199562.Pattern-And-Growth-In-Personality#page/n3/mode/2up>
- ANGELERI, Romina–AIRENTI, Gabriella: The Development of Joke and Irony Understanding: A Study With 3-to 6-Year-Old Children, *Canadian journal of experimental psychology = Revue canadienne de psychologie experimentale*, 2014/2, 133–146.
- APTE, Mahadev L.: *Humor and Laughter: An Anthropological Approach*, Cornell University Press, 1985.
- BAGDY Emőke – PAP János: *Ma még nem nevettem*, Kulcslyuk, 2011.
- BERGSON, Henri: *Laughter, An essay on the meaning of the comic*, Martino Fine Books, 2014. (1912-es kiadás újrakiadása.)
- BESSIÈRE, Gérard: Humour–A theological attitude? *Concilium*, 1974/5, 81–95.
- BROADUS, John: *A Treatise on the Preparation and Delivery of Sermons*, New York, Harper and Brothers Publishers, 1926.
- BROOKS, Phillips: *Lectures on Preaching, delivered before the Divinity School of the Yale College in January and February 1877*, New York, 1891.
- CHANG Min-Kuan – GRUNER, Charles R.: Audience reaction to self-disparaging humor, *Southern Communication Journal*, 46, 1981, 419–426.
- CHESTRETON, Gilbert Keith: *Orthodoxy*, New York, 2013.
- DAVIS, Ken: *Secrets of dynamic communications*, W Publishing Group, 2013.
- DOOLY, Roger: *Az agyukra megyünk (Brainfluence), 100 neuromarketing tipp a vásárlók meggyőzésére*, ford. Farkas Ildikó, Budapest, Invicta, 2015.
- DOUMERGE Emil: *Művészet és érzelem Kálvinnál és a Kálvinizmusban*, ford. Révész Imre, Budapest, 1922.
- EVANS, Stephen: Kierkegaard's View of Humor. Must Christians Always Be Solemn? *Faith and Philosophy*, 1987/4, 176–186.
- FITZHENRY, Robert I.: *The Harper book of quotations*, Harper Perennial, 1993.

- FREUD, Sigmund: Humor, *International Journal of Psychoanalysis*, 9. évf., ford. Joan Riviere, 1928/1.
- GABIN, Rosalind J.: Humor as metaphor, humor as rhetoric, *The centennial review*, Vol. 31, 1987,1.
- GARVIE, Alfred: *A Guide to Preachers*, New York, A. C. Armstrong and Son, 1907.
- GLOVER, Terrot Reaveley: *The Jesus of history*, Angelnook Publishing Inc. 2012.
- GOLLWITZER, Helmut: *Introduction to Protestant Theology*, WJK, 1982.
- GREELY, Andrew: Humour and ecclesiastical ministry, *Concilium*, 1974/5, 134–140.
- HURLEY, Matthew M. – DENNETT, Daniel Clement – ADAMS, Reginald B.: *Inside Jokes: Using Humor to Reverse-engineer the Mind*, MIT Press, 2011.
- KÁLVIN, János értekezése az Ereklýékról, *Kálvin János művei*, in Ceglédi Sándor (szerk. és ford.), Pápa, 1907. http://leporollak.hu/egyhtori/kalvin/irasok/KAL_EREK.HTM
- KIERKEGAARD, Søren: *Concluding Unscientific Postscript to Philosophical Fragments*, Vol. 1., Princeton University Press, 1992.
- KIERKEGAARD, Søren: *Egy még élő ember írásaiból – Az ironia fogalmáról*, Soren Kierkegaard művei I., Budapest, Jelenkor, 2004.
- KIERKEGAARD, Søren: *Journals and Papers*, Vol. 2, in H. Hong – E. Hong (ed.&trans.), Bloomington Indiana University Press, 1970.
- KIERKEGAARD, Søren: „Lezáró tudománytalan utóirat a filozófiai töredékekhez”, ford. Valaczkai László, Suki Béla in *Søren Kierkegaard írásaiból*, Budapest, Gondolat, 1982, 372–461.
- KUMARAN, Dharsan–MAGUIRE, Eleanor A.: An Unexpected Sequence of Events: Mismatch Detection in the Human Hippocampus. *PLoS Biol*, 2006.4., e424. <https://doi.org/10.1371/journal.pbio.0040424>
- KUSCHEL, Karl-Jozef: *Laughter, A theological reflection*, SCM Press, 1994.
- LITERÁTY Zoltán: *...Jézus Krisztusnak a tulajdona vagyok... Válogatás az Érdligeti Református Egyházközségben 2013-ban elhangzott kátémagyarázatos prédikációkból*, Érd, Érdligeti Református Templom Alapítvány, 2014.
- LITERÁTY Zoltán: Személyiségre alapozott homiletikai elméletek. Az etosz szerepe a 19. századi amerikai homiletikában. *Theologiai Szemle*, 55. évf., 2012/3, 138–145.
- LONG, Thomas G.: *The witness of preaching*, WJK, 1989.
- LOWRY, Eugene: *The homiletical plot, The sermon as narrative art form*, WJK, 2000.
- MCGHEE, Paul Edward – CHAPMAN, Antony J.: *Children's humor*, Viley and Sons, 1980, 249–252.

- McGHEE, Paul Edward: *Cognitive development and children's comprehension of humor*, Ohio, 1968. https://etd.ohiolink.edu/!etd.send_file?accession=osu1486649251887251&disposition=inline
- McGRATH, Alister: *Kálvin*, Budapest, Osiris, 1996.
- MEYER, John C.: Humor as a double-edged sword: four functions of humor in communication, in *Communication Theory*, 2000/3, 310–331.
- NIEBUHR, Reinhold: Humour and faith, in *Discerning the signs of the times: Sermons for today and tomorrow*, New York, Charles Scribner's Son, 1946.
- NYÍRI Tamás: Az ember transzcendenciája, in *Az idők jelei*, https://www.szepi.hu/irodalom/kedvenc/kc_066.html
- PIPER, John: *The Supremacy of God in Preaching*, Grand Rapids, Baker Books, 1990.
- QUINTILIANUS: *Szónoklattan*, Kalligram, Pozsony, 2008.
- RAVASZ László: *A gyülekezeti igehirdetés elmélete, Homiletika*, Pápa, 1915.
- SANDERS, Barry: *Sudden glory. Laughter and subversive history*, Beacon Press, 1996.
- SÉRA László: *A nevetés és a humor pszichológiája*, Budapest, Akadémiai, 1983.
- SÉRA László: A politikai karikatúrák humoros és retorikai elemei, *Apertúra*, 2009. nyár, <http://uj.apertura.hu/2009/nyar/sera/>
- SPURGEON, Charles Haddon: *Lectures to my students*, 2017.
- SPURGEON, Charles Haddon: *The Art of Illustration*, London, Passmore and Alabaster, 1894.
- STOTT, John: *Hiszek az igehirdetésben*, Budapest, Harmat, 1992.
- SZÉNÁSI Sándor: Ékesen és szép rendben, in Adorján József (szerk.), „*Hirdesd az igét*” *Az igehirdetők kézikönyve*, Budapest, MRE Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1980, 314–317.
- TANNENBAUM, Marc: Humour int he Talmud, *Concilium*, 1974, 5, 141–152.
- THIELICKE, Helmut: *Encounter with Spurgeon*, James Clarke&Co., Cambridge, 1974.
- TISLJÁR Roland: *A humor szerepe és szerveződése a társas kapcsolatokban*, Pécs, 2011. PhD disszertáció kézirat. <http://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/15278/tisljar-roland-phd-2011.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- VERESS László: Humor a Bibliában, *Az út*, 2002/4.
- VINET, Alexander: *Homiletics: Or the theory of preaching*, ford. Thomas H. Skinner, 1861, Kessinger Publishing LLC, 2007.
- WIERSBE, Warren: *Walking with the giants*, Baker, 1976.